

FORUM ARTIS RHETORICAE

Redaktor
Editor-in-Chief
Jakub Z. Lichański

Tom recenzowany
Volume reviewed

**RICHARD McKEON I JEGO
KONCEPCJA RETORYKI**
RICHARD McKEON
AND HIS CONCEPT OF RHETORIC

Tom IV (74)
Volume IV (74)

Redaktor tomu
Editor of the Volume
Jakub Z. Lichański

Nr 4 (74) październik – grudzień, 2023
No. 4 (74) October – December, 2023

Warszawa 2023

Publikacja afiliowana przy Uniwersytecie Warszawskim

Copyright by Wydawnictwo DiG, 2023

ISSN 1733-1986

Redaktor naczelny / Editor-in-Chief
Jakub Z. Lichański

EDITORIAL

Lector Benevole,

Obecny numer kwartalnika „Forum Artis Rhetoricae” poświęcony jest zaprezentowaniu postaci Richarda McKeona. Znajomość dokonań Richarda McKeona (1900–1985), profesora uniwersytetu chicagowskiego (University of Chicago) jest w Polsce praktycznie żadna. Obszerna informacja biograficzna, jaką można znaleźć w Wikipedii oraz liczne odsyłacze, jakie znajdziemy na stronach Stanford Encyclopedia of Philosophy, wskazują, że mamy do czynienia z badaczem, którego dorobek ma duże znaczenie nie tylko w zakresie badań nad historią retoryki (*The Present State of Scholarship* 1990; *Retoryka i krytyka retoryczna* 2012), ale którego należy umieścić w grupie uczonych dokonujących zwrotu *filozoficznego w retoryce* (*The Philosophical Turn in Rhetoric*), jak zasugerował to Thomas M. Conley (Conley 1990, 285–291; Backman 1987, vii–xxxii).

Tekst Jakuba Z. Lichańskiego *Richard McKeon i jego badania nad retoryką* (*Richard McKeon and his reaserch on rhetoric*) przypomina sylwetkę amerykańskiego badacza oraz omawia szerzej jego ważki tekst: *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* (*Zastosowanie retoryki w epoce technologicznej: architektoniczne sztuki produktywne*). Mimo bowiem upływu ponad pięćdziesięciu lat od jego publikacji w 1971 r. jest wciąż aktualny i inspirujący, zwłaszcza w części opisującej koncepcję nowej retoryki McKeona.

Numer zamyka sprawozdanie z konferencji jubileuszowej prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej *Teorie i praktyki komunikacji 2* (*Report from the Jubilee Conference of Prof. Ph.D. Grażyna Habrajska Theories and practices of communication 2*) przygotowane przez Annę Barańską-Szmitko oraz Anitę Filipczak-Białkowską. Konferencja ta pokazała, jak ważnymi i istotnymi dla rozwoju badań nad komunikacją są studia podejmowane przez profesor Habrajską oraz zespół badaczy, których wokół siebie zgromadziła. Badania te są ważne nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, ale zarazem stanowią impuls do badań nad mediami oraz otwierają nowe kierunki w edukacji w zakresie dziennikarstwa, komunikacji społecznej oraz medioznawstwa. Sprawozdanie uzupełnia informacja o tomie studiów, który z tej okazji został przygotowany.

Jednocześnie przypominam, że w numerze 3 tom 42 kwartalnika „Forum Artis Rhetoricae” z 2015 r. na s. 53–61 jest zamieszczony tekst Barbary Bogołębskiej i Grażyny Habrajskiej *Informacja o badaniach retorycznych prowadzonych w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej oraz w Zakładzie Teorii i Praktyki Komunikacji Uniwersytetu Łódzkiego (Information about Rhetorical Studies in the Department of Journalism and Communication and in the Department of Theory and Practice of Communication)*.

* * *

Jednocześnie informujemy, że numer 4 „Forum Artis Rhetoricae” z 2021 r. ukaże się z opóźnieniem, które wyniknęło nie z winy Redakcji i Wydawcy.

Jakub Z. Lichański
Redaktor Naczelny
ORCID 0000-0002-1943-5069

EDITORIAL IN ENGLISH

Kind Reader!

The current issue of the quarterly „Forum Artis Rhetoricae” is devoted to presenting Richard McKeon. The knowledge of the achievements of Richard McKeon (1900–1985), a professor at the University of Chicago, is practically non-existent in Poland. Extensive biographical information that can be found in Wikipedia and numerous references that can be found on the pages of the Stanford Encyclopedia of Philosophy indicate that we are dealing with a researcher whose achievements are of great importance not only in the field of research on the history of rhetoric (*The Present State of Scholarship* 1990; *Rhetoric and rhetorical criticism* 2012), but who should be placed in the group of scholars making a philosophical turn in rhetoric (*The Philosophical Turn in Rhetoric*), as suggested by Thomas M. Conley (Conley 1990, 285–291; Backman 1987, vii–xxxii).

Jakub Z. Lichański's text *Richard McKeon and his research on rhetoric* (*Richard McKeon i jego badania nad retoryką*) recalls the profile of the American researcher and discusses in more detail his important text: *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* (*Zastosowanie retoryki w epoce technologicznej: architektoniczne sztuki produktywne*). Even though more than fifty years have passed since its publication in 1971, it is still relevant and inspiring, especially in the part describing McKeon's concept of new rhetoric.

The number supplements the report from the Jubilee Conference of Prof. Ph.D. Grażyna Habrajska *Theories and practices of communication 2* (sprawozdanie z konferencji jubileuszowej prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej *Teorie i praktyki komunikacji 2*) prepared by Anna Barańska-Szmitko and Anita Filipczak-Białkowska. This conference showed how important and important the studies undertaken by Professor Habrajska and the team of researchers she gathered around her are for the development of communication research. This research is important not only from a theoretical point of view, but also constitutes an impulse for media research and opens new directions in education in the field of journalism, social communication and media studies. The report is supplemented by information about the volume of studies that was prepared on this occasion.

At the same time, I would like to remind you that in issue 3, volume 42 of the quarterly „Forum Artis Rhetoricae” from 2015 on pp. 53–61 there is a text by Barbara Bogolebska and Grażyna Habrajska *Information about Rhetorical Studies in the Department of Journalism and Communication and in the Department of*

Theory and Practice of Communication (Informacja o badaniach retorycznych prowadzonych w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej oraz w Zakładzie Teorii i Praktyki Komunikacji Uniwersytetu Łódzkiego)

At the same time, we would like to inform you that the number 4 of „Forum Artis Rhetoricae” from 2021 will be released with a delay, which was not the fault of the Editorial Board and the Publisher.

Jakub Z. Lichański
Editor-in-Chief
ORCID 0000-0002-1943-5069
Warszawa, 2023-07-05

Teksty wpłynęły do Redakcji – 30.07.2023
Teksty przyjęte do druku po recenzjach – 30.09.2023

The texts were sent to the Editorial Board – 30.07.2023
Texts accepted for printing after reviews – 30.09.2023

SPIS TREŚCI / INDEX

- 3 **Editorial**
- 5 **Editorial in English**
- 7 **SPIS TREŚCI / INDEX**

ARTYKUŁY / DISSERTATIONES

- 9 **Richard McKeon i jego badania nad retoryką**
(Richard McKeon and his reaserch on rhetoric)
Jakub Z. Lichański
- 21 **Zastosowania retoryki w epoce technologicznej: architektoniczne sztuki produktywne. Fragmenty tekstu z komentarzem**
(The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts)
Richard McKeon
- 41 **Sprawozdanie z Konferencji Julileuszowej prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej, Teorie i praktyki komunikacji 2, Łódź, 5–7.09.2023 r.**
(Report from the Jubilee Conference of Prof. Ph.D. Grażyna Habrajska Theories and practices of communication 2)
Anna Barańska-Szmitko, Anita Filipczak-Białkowska
- 52 **Autorzy numeru**

ARTYKUŁY / DISSERTATIONES

Jakub Z. Lichański¹

RICHARD MCKEON I JEGO BADANIA NAD RETORYKĄ

Streszczenie: Znajomość dokonań Richarda McKeona (1900–1985), profesora uniwersytetu chicagowskiego (University of Chicago) jest w Polsce praktycznie żadna. Obszerna informacja biograficzna, jaką można znaleźć w Wikipedii oraz liczne odsyłacze, jakie znajdziemy na stronach Stanford Encyclopedia of Philosophy, wskazują, że mamy do czynienia z badaczem, którego dorobek ma duże znaczenie nie tylko w zakresie badań nad historią retoryki (*The Present State of Scholarship* 1990; *Retoryka i krytyka retoryczna* 2012), ale którego należy umieścić w grupie uczonych dokonujących zwrotu filozoficznego w retoryce (*The Philosophical Turn in Rhetoric*), jak zasugerował to Thomas M. Conley (Conley 1990, 285–291; Backman 1987, vii–xxxii). Celem artykułu jest przybliżenie jego koncepcji przedstawionej w studium *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* (1971). Artykuł przedstawia podstawowe tezy McKeona oraz jego propozycję stworzenia nowej retoryki. Mimo wskazanych wcześniej wątpliwości propozycja McKeona wydaje się bardzo, jak by to powiedział Autor, *produktywna*. Należy on bowiem do tej grupy badaczy, takich jak choćby Kenneth Burke, Brian Vickers czy Wayne C. Booth, Helmut Geissner, Heinrich F. Plett, którzy w swych badaniach nad dawną retoryką dostrzegali także możliwość jej dalszego stosowania. Ale – po niezbędnych modyfikacjach.

Jednak warto i trzeba zwrócić uwagę na pewien fakt, który mógł umknąć w dotychczasowych refleksjach na temat retoryki. Oto na problem związków retoryki i architektury zwrócił uwagę Fryderyk Nietzsche; jak pisałem w studium *Nietzsche i retoryka – niezrealizowany projekt* (Lichański 2015, 95):

Jednak najciekawsze okazuje się spostrzeżenie, iż „retoryka jest sztuką jak architektura” (Die Rhetorik eine Kunst wie die Architektur). Bez mała po półwieczu podobną opinię odnajdziemy w studiach amerykańskich badaczy retoryki, między innymi Richarda McKeona (McKeon 1987, 1–24). W obu wypadkach chodzi i o kwestię pewnych norm, jakie obowiązują w obu dziedzinach, i o kwestię końcowego efektu, gdy jako widzowie/audytorium dostrzegamy tylko końcowy efekt, a „rusztowanie”, dzięki któremu osiągnięto ten efekt, zostaje ukryte przed naszymi oczyma.

A zatem „pomysł” Richarda McKeona, aby powiązać retorykę i architekturę nie jest, w pewnym sensie, niczym nowym czy zaskakującym. To nawiązanie do dość dawnej, bo jeszcze XIX-wiecznej koncepcji, niestety nierozwiniętej szerzej, autora *Przedstawienia retoryki starożytnej*. Zresztą związków z myślą niemieckiego filologa i filozofa, a też pisarza jest w dziele McKeona więcej. Ten wątek jednak zostawię do osobnych rozważań.

Dzieło McKeona mimo upływu ponad pół wieku jest wciąż ważne i co więcej – inspiruje do badań nad retoryką. I to jest wielka jego zaleta.

Słowa kluczowe: retoryka, zwrot filozoficzny w retoryce, Richard McKeon, Friedrich Nietzsche

¹ Professor Jakub Z. Lichański, ORCID 0000-0002-1943-5069, Full member of the *Societatis Scientiarum Var-saviensis*; Editor-in-Chief „Forum Artis Rhetoricae”, e-mail: zjlichan@uw.edu.pl; jakub.z.lichanski@gmail.com.

Abstract: The knowledge of the achievements of Richard McKeon (1900–1985), a professor at the University of Chicago, is practically non-existent in Poland. Extensive biographical information that can be found in Wikipedia and numerous references that can be found on the pages of the Stanford Encyclopedia of Philosophy indicate that we are dealing with a researcher whose achievements are of great importance not only in the field of research on the history of rhetoric (*The Present State of Scholarship* 1990; *Rhetoric and rhetorical criticism* 2012), but who should be placed in the group of scholars making a philosophical turn in rhetoric (*The Philosophical Turn in Rhetoric*), as suggested by Thomas M. Conley (Conley 1990, 285–291; Backman 1987, vii–xxxii). The aim of the article is to present the concept presented in the study *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* (1971). The article presents McKeon's basic theses and his proposal to create a new rhetoric. Despite the doubts mentioned earlier, McKeon's proposal seems very, as the author would say, productive. He belongs to the group of researchers such as Kenneth Burke, Brian Vickers, Wayne C. Booth, Helmut Geissner, Heinrich F. Plett, who in their research on ancient rhetoric also saw the possibility of its further use. But – after the necessary modifications.

However, it is worth and necessary to pay attention to a certain fact that may have been missed in the previous reflections on rhetoric. Friedrich Nietzsche drew attention to the problem of the relationship between rhetoric and architecture; as I wrote in the study *Nietzsche and rhetoric* – an unrealized project (Lichański 2015, 95):

However, the most interesting observation is that „rhetoric is an art like architecture” (Die Rhetorik eine Kunst wie die Architektur). Almost half a century later, we can find a similar opinion in the studies of American rhetoric researchers, including Richard McKeon (McKeon 1987, 1–24). In both cases, it is about the issue of certain norms that apply in both fields, and the issue of the final effect, when as viewers/audience we only see the final effect, and the „scaffolding” thanks to which this effect was achieved is hidden from our eyes.

So Richard McKeon's „idea” to link rhetoric and architecture is, in some sense, nothing new or surprising. This is a reference to a quite old, 19th-century concept, unfortunately not further developed, of the author of *Presentation of Ancient Rhetoric*. Moreover, there are more connections with the thought of the German philologist and philosopher, as well as the writer, in McKeon's work. However, I will leave this topic for separate considerations.

McKeon's work, despite the passage of more than half a century, is still important and, what's more, it inspires research on rhetoric. And this is its great advantage.

Key Words: rhetoric, *The Philosophical Turn in Rhetoric*, Richard McKeon, Friedrich Nietzsche

WPROWADZENIE

Trzeba jasno powiedzieć, że znajomość dokonań Richarda McKeona (1900–1985), profesora uniwersytetu chicagowskiego (University of Chicago) jest w Polsce praktycznie żadna. Obszerna informacja biograficzna, jaka można znaleźć w Wikipedii² oraz liczne odsyłacze, jakie znajdziemy na stronach Stanford Encyclopedia of Philosophy³ wskazują, że mamy do czynienia z badaczem, którego dorobek ma duże znaczenie nie tylko w zakresie badań nad historią retoryki (*The Present State of Scholarship* 1990, 47, 64; *Retoryka i krytyka retoryczna* 2012, *passim*),

² Por. https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_McKeon, (30.08.2023).

³ Por. <https://plato.stanford.edu/search/searcher.py?query=McKeon%2C+Richard>, (30.08.2023).

ale którego należy umieścić w grupie uczonych dokonujących *zwrotu filozoficznego w retoryce* (*The Philosophical Turn in Rhetoric*), jak zasugerował to Thomas M. Conley (Conley 1990, 285–291; Backman 1987, vii–xxxii).

Tom *Rhetoric: Essays in Invention and Discovery* opublikowany w 1987 z obszernym wstępem Marka Backmana przynosi tylko wybór jego studiów poświęconych retoryce. Jak piszą autorzy hasła w Wikipedii (ibidem):

Na późniejszych etapach kariery akademickiej McKeon zaczął zwracać większą uwagę na problemy światowe [...]. Starał się ulepszyć poszczególne dyscypliny, ponieważ uważał, że mają one na celu ulepszenie ludzkości. Argumentował, że odnowienie retoryki jest konieczne, ponieważ nakreślenie potrzeb, poprzedników, nałożonych zadań, a także ogólnego charakteru i powiązań retoryki zarówno rozwiązałyby problemy, jak i przekazało rozwiązania ludziom na całym świecie.

Ponieważ nasza epoka wytwarza nowe dane i doświadczenia, potrzebujemy nowej, rozszerzonej retoryki, która uwzględni technologię. Współczesny świat posunął się dość daleko, ale nie znalazł jeszcze logosu, który byłby w stanie nadać sens techne (technologia = techne + logos). Sama nauka nie może mieć nadziei na produktywność bez ponownego włączenia retoryki, w przeciwnym razie byłaby jedynie analityczna. Dla McKeona nowa retoryka jest jedynym sposobem na wypełnienie luki między sztuką i nauką [...]. Włączenie retoryki może pozwolić na dalszy rozwój nowych dziedzin sztuki i nauki. Retoryka potrafi poruszać się pomiędzy różnymi rodzajami sztuk i nauk, dając możliwość ich powiązania i wytyczania nowych celów, wykorzystując obie sfery. Nowa retoryka może uporządkować wszystkie inne sztuki i nauki, skutkując nowymi odkryciami. McKeon uznał za bardzo silną strategię retoryczną zdolną do uniknięcia relatywizmu, ponieważ dzięki bardzo silnej strategii retorycznej uzyskuje się solidarność, gdy ludzie rzekomo jednoczą się poprzez silną retorykę. Według McKeona relatywizmu unika się raczej siłą strategii retorycznej niż dostępem do sfery platońskiej.

McKeon zapożycza tradycyjne terminy retoryczne (patrz Arystoteles i Kwintylianus), aby nakreślić zasady nowej retoryki (kreatywność/wynalazek; fakt/sąd; sekwencja/konsekwencja; obiektywność/intersubiektywność), a następnie prowadzi je w kierunku jaśniejszych dróg odkryć poprzez rozszerzenie tradycyjnej retoryki Arystotelesa kategorie (epideiktyczne, sędownicze, deliberatywne) i reintegrując dialektykę filozoficzną. Uważa, że materiałem do tego są toposy i schematy⁴. Nowa retoryka musi być uniwersalna, obiektywna, przeformułować strukturę i program retoryki werbalnej oraz jej podmiotów, a jej zastosowania muszą być teraz skupione na konkretach. Dla McKeona terazniejszość należy „wydobyć”, aby przyczynić się do przyszłego rozwiązania ważnego problemu. Tutaj znowu widać wpływ McKeona na Richarda Rorty’ego. Wraz z Johnem Deweyem McKeon (podobnie jak Rorty) uważał, że filozofia jest w zasadzie przedsięwzięciem polegającym na rozwiązywaniu problemów. Zasadniczo istnieją dwa rodzaje solidarności, których poszukują ci, którzy

⁴ Przez schematy (schemata) rozumieć należy układ, porządek, także system, metoda, ale też plan, schemat, program, por. Stanisławski 1999, II.218–219; ale *Oxford English Dictionary* wskazuje, że słówko scheme pochodzi od greckiego *figura mowy*, co nieco komplikuje, a zarazem wyjaśnia czysto lingwistyczne rozumienie pojęcia, por. SOED 2007, 2691.

stosują strategię retoryczną: solidarność tych, którzy mają cel i solidarność tych, którzy wyznają „wartości”. Innymi słowy, solidarności mogą szukać ci, którzy nie mają „wartości”, ale raczej retorykę, lub ci, którzy nie mają celu, ale raczej „wartości”.

Nowe dane mogą powodować nowe problemy dla retoryki, ale nadal będą tworzyć kategorie i próbować znaleźć nowe rodzaje toposów, które pozwolą na utworzenie nowych klasyfikacji i nowych dziedzin interdyscyplinarnych. Retoryka pomaga dowiedzieć się, jak utworzyć te pola lub jak zdecydować, które istniejące pola są odpowiednie dla różnych danych. Nowa retoryka znajdzie nowe rodzaje celów, poprzez wykorzystanie technologii w służbie celów we współpracy z innymi sztukami, zamiast pozwalać, aby technologia prowadziła nas do ograniczonych i potencjalnie szkodliwych celów. Jakikolwiek „wartości” uważa się za prowadzące do rozwiązania problemu, retorycznie uznaje się je za wartościowe. Problematyka leży wyłącznie w gestii McKeona, a retoryka ma przyczyniać się do rozwiązania problemu. Jest oczywiste, że retoryka nie jest w stanie zaproponować jasnego planu rozwiązania, ponieważ retoryka jest retoryką. Raczej poprzez retorykę głosi się „wartości”, które mają ostatecznie osiągnąć cel. Ten, kto posługuje się retoryką, aby osiągnąć cel, w zasadzie próbuje osiągnąć cel za pomocą brutalnej siły.

Zakładając, że cel zostanie osiągnięty, konsekwencją retoryki jest to, że ci, którzy uznali koniec za koniec, teraz porzucają koniec, unikają go jako „wartości” i teraz opracowują nowe cele i nową retorykę. Biorąc jednak pod uwagę osiągnięcia w zakresie retoryki, jest to znacznie wyprzedzające grę. Retoryka była wielokrotnie wypróbowywana na przestrzeni wieków i wielokrotnie kojarzona z katastrofą, choć nie ma to znaczenia dla osób próbujących posługiwać się retoryką, ponieważ ci, którzy ją praktykują, uważają, że retoryka osiąga cele brutalną siłą, ale retoryka również nie osiągnęła celów. Ci, którzy opowiadali się za retoryką, osiągnęli cenione, choć niepewne stanowiska. Prace Richarda McKeona pokazują, że pomimo wielu wielkich niepowodzeń, nawet do XX wieku, retoryka wzorowana na Arystotelesie nadal „czarowała ludzi”.

Już z tej informacji wynika, że choćby tylko w zakresie tzw. nowej retoryki, którą proponuje wprowadzić Richard McKeon, poszerzając jej klasyczne rozumienie, wkraczamy na dość skomplikowany teren rozważań dotyczących samego rozumienia *techné rhetoriké* zarówno w greckim, jak i łacińskim wariacie (*The Present State of Scholarship* 1990, 47, 64; Conley 1992, 285–291). Uwzględnić bowiem trzeba zarówno Arystotelesa, jak i jego kontynuatorów, jak choćby Kornificjusza, Marka Tulliusza Cicerona czy Marka Fabiusza Kwintyliana.

NOWA RETORYKA W UJĘCIU McKEONA

Punktem wyjścia jest dla McKeona oczywiście teoria retoryki w ujęciu Arystotelesa. Wskazuje w swych rozważaniach zawartych w studium *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* powstałym w 1971 roku (McKeon 1987, 3–4):

Arystoteles odróżniał sztukę od użytkownika, który zna formę, od sztukmistrza, który zna temat i tworzy produkt, aczkolwiek sztukę użytkową, tak jak sternik, ma funkcję

architektoniczną w określaniu formy, w której produkt — koło sterowe — ma być stworzone⁵. W przeniesieniu z rzeczy lepiej nam znanych, przez wrażenia, na rzeczy lepiej znane z natury przez naukę, sekwencja przebiega od wrażenia poprzez doświadczenie, sztukę, dalej sztukę architektoniczną i produktywną naukę, aż do nauk teoretycznych⁶.

Jest to ważka uwaga, bowiem wskazuje na możliwość powstania nieporozumienia, gdy teorię retoryki utożsamimy z jej użyciem. Badaczka interesuje bowiem nie tyle sama teoria, ile posługiwanie się nią oraz osiąganie dzięki temu założonych przez użytkownika celów. Jasno to wynika z następującej uwagi (McKeon 1987, 4):

Myśl [dianoia] nie jest przedmiotem dyskusji w „Poetyce”; w „Retoryce” do której Arystoteles odwołuje się w „Poetyce” dla omówienia pojęcia myśli, relacja rozważa nie tylko kognitywne procesy dowodzenia i obalania zarzutów, ale także niekognitywny aparat [który służy do] wzmacniania i ograniczania, czyli powiększający i zmniejszający, maksymalizujący i minimalizujący [argumentację w przygotowywanym tekście/mowie]⁷.

McKeon wskazuje tu dobitnie na fakt, który w pełni pokazał w swych studiach Wolfram Ax (Ax 2000), że same wskazówki, jak zbudować poprawny tekst, nie wystarczają, ale trzeba odwołać się do opisanych właśnie w „Retoryce” mechanizmów, jak przekształcić nasz pomysł w językowo ukształtowaną myśl. Jego dalsze rozważania, zwłaszcza opisujące teorię status, są tego najlepszym przykładem. Gdy wskazuje następnie na wydzielenie przez Arystotelesa trzech rodzajów (sądowniczy, doradczy, pochwalny, czyli epideiktyczny), wskazuje na istotne dla zrozumienia koncepcji McKeona uzasadnienie tego podziału, jako zależnego od przedmiotu, adresata oraz celów, jakie stawia przed sobą użytkownik retoryki (McKeon 1987, 4–5):

Podzielił także retorykę na trzy rodzaje, opierając się na podstawie różnicy pomiędzy adresem, mówcą i przedmiotem mowy, a także opisywał dialektykę jako uniwersalną sztukę i odpowiednik retoryki. Produktywna sztuka architektoniczna tworzy tematy i organizuje je pod kątem wzajemnych relacji oraz problemów do rozwiązania. Zmiany w nazwach tych rodzajów retorycznych są znakiem transformacji, jakim uległy, gdy stawały się polami działania, tworzenia lub wiedzy.

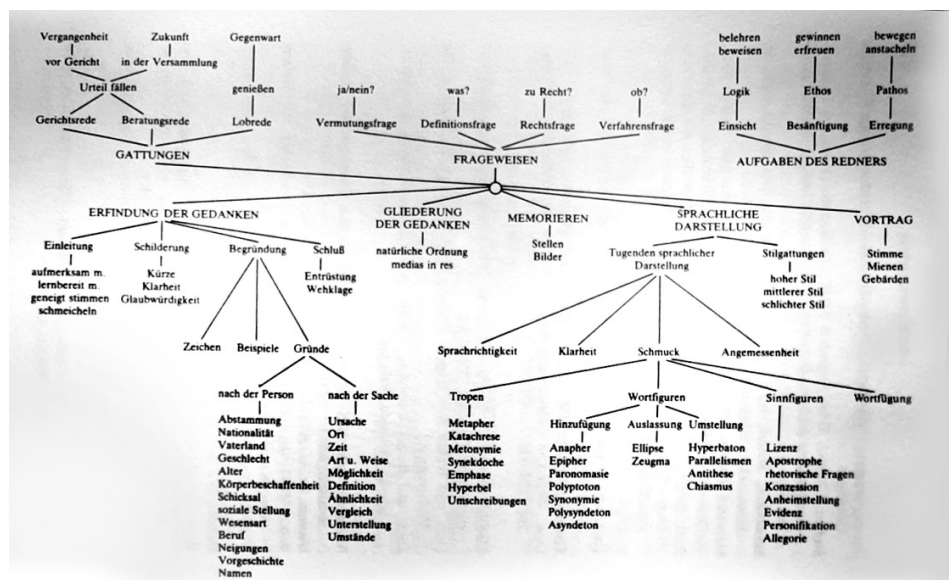
Jednocześnie wskazuje na związek pomiędzy „czysto technicznymi” wskazówkami, jakie zawiera teoria retoryki, a kwestiami logiki i dialektyki. Nawiązuje w ten sposób do myśli wypowiedzianej jeszcze na początku XX wieku przez Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa, że „Retoryka” jest częścią *Organonu* (Wilamowitz Moellendorf 1905, 101 nn). W sposób dobitny pokazał to w swym

⁵ *Physics* i, 194^b1–7. [RMK].

⁶ *Metaphysics* i. l. 981^b25–35. [RMK].

⁷ *Poetics* 19. 1456^b32–^b19. [RMK]. Jest to szalenie ważne spostrzeżenie, które wyprzedza uwagi Wolframa Axa na tenże temat, por. Ax 2000 [JZL].

studium *Einfuehrung in die Rhetorik* Karl-Heinz Göttert w tabeli zamieszczonej na końcu przywołanej książki (Göttert 1991, 230):

Rys. 1. Teoria retoryki, ale z perspektywy pytającego [Frageweisen], za: K.H. Göttert 1991, 230.

Na rycinie mamy w pierwszej linii: gatunki (rodzaje retoryczne i ich zależność od tego, jakiego czasu/wydarzeń dotyczyć będzie nasz tekst/mowa [przeszłość, przyszłość, współczesność], pytający [domysły, definicje, pytania prawne, pytania o procedury], zadania mówcy [logos, ethos, pathos]); w drugiej linii (wynajdywanie myśli, podział myśli, zapamiętywanie, przedstawienie językowe, wygłoszenie/prezentacja). Zwracam uwagę, że w podpunktach do drugiej linii mamy wskazane, jak każdy z nich wpływa/warunkuje przygotowanie tekstu i na jakie pytania należy odpowiedzieć w toku opracowywania tekstu: ważne jest też, jak uzależniony on będzie od m.in. tropów i figur oraz ogólnych zasad/reguł przygotowywania tekstu [poprawność językowa, jasność, użyte tropy i figury (Schmuck)].

Należy zatem docenić idee McKeona, który te podstawowe problemy dla określenia *produktywności sztuki retorycznej* dostrzegł, zanim stały się one dla nas oczywistością.

Ważkie są dla nas dalsze uwagi McKeona, który omawiając dokonania Marka Tulliusza Cicerona, podkreślił ważny fakt, że (McKeon 1987, 7):

Użycie retoryki przez Cicerona, jako produktywnej architektonicznej sztuki położyło fundamenty pod strukturę programu edukacji i kultury mającego na celu połączenie znowu elokwencji i mądrości w działaniu. Organizacja prawa było wspaniałym architektonicznym osiągnięciem Rzymian. Ale w Imperium Rzymskim polityczna doradcza retoryka

przestała grać ważną rolę w politycznych celach i działaniach, za to znów pojawiła się stara dychotomia pomiędzy elokwencją i mądrością, pomiędzy językiem i działaniem, słowami i czynami. Sprawiedliwość, rozwaga i mądrość były określane przez działania cesarza, a nie celowość.

Wydaje się, że właśnie McKeon zwrócił uwagę na pewną podstawową trudność, z jaką mamy do czynienia w historii rozwoju teorii retoryki. Oto *działania władzy* (cesarza) mogły, do pewnego stopnia, doprowadzić do wypaczenia reguł teorii retoryki. Stąd McKeon w swych dalszych wywodach zaakceptował reformę retoryki, jaką przeprowadził w wieku XVI Piotr Ramus. Może dziś należałoby ostrożniej pisać o błędach Arystotelesa czy Cyncerona i Kwintyliana, jednak należy się zgodzić, że ma wiele racji, gdy pisze (Mc Keon 1987, 9):

Ale wraz z przyspieszeniem postępu nauki, poetyka retoryki pochwalnej przestała grać ważną rolę w poetyce zrozumienia i konstrukcji, i dawny rozróżnienie między elokwencją i mądrością znów się pojawił, nie w swojej praktycznej formie, jako rozróżnienie między słowami i działaniami, ale w formie poetyckiej — jako podział między sztuką a naturą. Z tego wykształciło się rozróżnienie między wartościami a faktami oraz między naukami humanistycznymi i ścisłymi.

Problem, na jaki zwraca uwagę badacz, dotyczy oddzielenia właśnie „Retoryki” od jej zaplecza znanego z *Organonu*. Można tylko żałować, że McKeon w swych rozważaniach pominął Filodemosą, który zakres stosowania narzędzi teorii retoryki ograniczył właśnie do tekstów epideiktycznych (PHIL., *Peri rhetorikés*, I.19=Suppl. 11):

Retoryka [...] jest sztuką posiadającą [z konieczności] metody [zasady] i przekazującą określoną [konkretną] wiedzę. [...] celem retoryki nie jest przekonywać, ale przekonywać [przy pomocy] retorycznej mowy [mowy opracowanej zgodnie z regułami teorii retoryki]. Filozof przekonuje siłą logiki, Fryne – swej piękności; żadne nie przekonuje retorycznie.

Budując podstawy nowej retoryki McKeon słusznie wskazuje, że (McKeon 1987, 12–13):

Określenie problemów naszych czasów oraz podjęcie działań, służących do ich rozwiązania, wymaga architektonicznej produktywności sztuki. Problem ustanowienia takiej sztuki, a potem stosowania jej w praktyce polega na tym, że trzeba ponownie połączyć elokwencję i mądrość, retorykę i filozofię. Będąc w użyciu słownictwo i schematy słów i rzeczy dostarcza wskazówek do ustanowienia takiej sztuki. Początkowe badanie zastosowanych środków zapożyczonych ze starej retoryki jest łatwiejsze dzięki temu, że dane są zapisane i sklasyfikowane we wspólnym języku, używającym tych samych słów i schematów. Nowa architektoniczna sztuka produktywna powinna się stać sztuką uniwersalną, sztuką wytwarzającą sztukę, a nie tylko słowa i argumenty; ale pierwszym krokiem do stanowienia i używania rozszerzonej obiektywnej retoryki powinno być przeformułowanie struktury i programu werbalnej retoryki i jej tematu.

Położenie nacisku na powiązanie retoryki z mądrością oraz filozofią jest, moim zdaniem, powrotem do idei Platona, który nieco lekceważąco wyrażał się zarówno w *Gorgiaszu*, jak i *Fedonie* o „sztuczkach słownych”, gdy należało najpierw szukać prawdy, której jednym z elementów jest oparcie się mówcy na poszukiwaniu właśnie mądrości oraz właściwego rozumienia pojęć, którymi będziemy się dalej posługiwać. Co więcej – owo poszukiwanie może dopiero pozwolić mówcy na przygotowanie poprawnego tekstu. Co dość jasno wynika z następującej uwagi (McKeon 1987, 13):

W erze technologii należy usunąć podział teorii i praktyki poprzez ustanowienie technologii, która jest teorią stosowania *logos* do *techné*. Próbuje ją stworzyć, by istniała w konkretnym doświadczeniu i egzystencji przez połączenie rozsądku i uczucia, poznania i emocji, uniwersalnego prawa i konkretnego wydarzenia. Pierwszym krokiem może być nakreślenie metod i pól retoryki w analogii do rewolucji w retoryce we wcześniejszych okresach.

A zatem McKeon uważa, tak interpretuje jego słowa, że należy ponownie odtworzyć więzy pomiędzy *techné rhetoriké* a *Organonem*. Fundamentalnym pytaniem, jakie stawia dalej badacz, jest pytanie (ibidem, 14):

W XIX wieku pod wpływem dychotomii języka i mądrości poddano w wątpliwość, czy inwencja jest rzeczą zasadniczo tą samą, czy też zasadniczo różną od odkrycia. To jest jedna z tych dychotomii, którą nowa architektoniczna retoryka musi wykorzenieć. Inwencja może być przyłączona do odkrycia w sztuce, która jest produktywna raczej na polu rzeczy i sztuk lub umiejętności niż słów, argumentów czy wierzeń. Gdy produktywna sztuka inwencyjna dotyczy treści tak samo jak formy, mowa raczej o sztuce aktywnych modyfikacji niż biernej recepcji otaczającej rzeczywistości.

Postulowane przez McKeona połączenie w inwencji (*inventio*) *treści i formy*, acz nie takie proste ani oczywiste, wydaje się zarazem absolutnie oczywiste. Zwracam uwagę, że niewspominana przez badacza teoria *mimesis*, czyli *biernej recepcji otaczającej rzeczywistości* (dodajmy – także kulturowej), musi być do pewnego stopnia nie tylko zakwestionowana, ale i odrzucona. Wiąże się to m.in. z rozważaniami Reinharta Kosellecka, który wskazał, że: i. pojęcia geograficzne i etnograficzne, ii. styl, iii. formacja kulturowa, iv. ideologia; z uwzględnieniem „formalnych struktur czasu” oraz „form motywacji w historiografii”, ponieważ ulegają zmianom, muszą być w takich badaniach uwzględnione (Koselleck 2012).

Ta uwaga w niczym nie umniejsza wagi propozycji McKeona, ale pokazuje tylko, że miał on świetne wyczucie, że mechaniczne stosowanie dawnych reguł *téchne rhetoriké* nie może być przeniesione w sytuację „ery technologicznej”, ale musi ulec modyfikacji. Takie zaproponowali teoretycy i praktycy zajmujący się tzw. krytyką retoryczną (*rhetorical criticism*) czy retoryką krytyczną (*critical rhetoric*),

jak choćby Sonja K. Foss czy Raymie McKerrow (Foss 1989, 191–196; Foss 2004; McKerrow 1989, 91–111; *Retoryka i krytyka retoryczna* 2012)⁸.

Jednak to McKeon zaproponował, jak sądzę, jako pierwszy modyfikacje klasycznej teorii retorycznej w taki sposób, aby mogła ona być nadal *produktywna* w nowej epoce.

PROBLEMY

Jednak podejście, jakie zaproponował McKeon, może budzić, szczególnie dziś, spore wątpliwości, ale wyłącznie w grupie badaczy, którzy uważają, że wszelkie modyfikacje klasycznej *téchne rhetoriké* są w zasadzie niedopuszczalne. Jednak jego propozycja zyskała, może pośrednio, ale „wsparcie” w propozycjach, jakie przedstawił m.in. Richard Andrews w studium *The importance of Rhetoric and argumentation to schools in England*, w którym wskazał jednoznacznie, że mechaniczne przeniesienie dawnych wzorców w zakresie argumentacji retorycznej oraz szerzej – retoryki do współczesnej edukacji, jest błędem i należy to zmodyfikować (Andrews 2019, 77–92). Podobne stanowisko zajęli także autorzy takich opracowań, jak np. *Rhetoric and Educational Discourse. Persuasive Texts?* (Edwards, Nicoll, Solomon, Usher 2004) czy Bruce McComisky w pracach *Post-truth Rhetoric and Composition* (McComisky 2011) oraz *Post-truth Rhetoric and the Functions of Education* (McComisky 2019, 25–50). Warto też wskazać opracowanie *Reading Plato's Dialogues to Enhance Learning and Inquiry: Exploring Socrates' Use of Protreptic for Student Engagement*, którego autor wskazuje właśnie na „produktywność” *protreptyku* we współczesnej edukacji zarówno na poziomie szkoły średniej, jak i na poziomie akademickim (Mason 2021). Ale warto też odnotować, że w kształceniu... osób związanych z biznesem także wykorzystywany jest właśnie *protreptyk* (Kirkeby 2008).

A zatem nawet jeśli we wspomnianych opracowaniach nie pojawia się nazwisko Richarda McKeona, to bezwzględnie on właśnie patronuje takim modyfikacjom i nowoczesnym ujęciom klasycznej *techné rhetoriké*.

KONKLUZJE

Mimo wskazanych wcześniej wątpliwości propozycja McKeona wydaje się bardzo, jak by to powiedział Autor, *produktywna*. Należy on bowiem do tej grupy badaczy, takich jak choćby Kenneth Burke, Brian Vickers czy Wayne C. Booth, Helmut Geissner, Heinrich F. Plett, którzy w swych badaniach nad dawną retoryką dostrzegali także możliwość jej dalszego stosowania. Ale – po niezbędnych modyfikacjach.

⁸ Że nie wskazać innych badaczy, takich jak m.in. Janice Walker czy Kathleen Welch (Walker 2004, 84–93; Welch 1999).

Jednak warto i trzeba zwrócić uwagę na pewien fakt, który mógł umknąć w dotychczasowych refleksjach na temat retoryki. Oto na problem związków retoryki i architektury zwrócił uwagę Fryderyk Nietzsche; jak pisałem w studium *Nietzsche i retoryka – niezrealizowany projekt* (Lichański 2015, 95):

Jednak najciekawsze okazuje się spostrzeżenie, iż „retoryka jest sztuką jak architektura” (Die Rhetorik eine Kunst wie die Architektur). Bez mała po półwieczu podobną opinię odnajdziemy w studiach amerykańskich badaczy retoryki, między innymi Richarda McKeona (McKeon 1987, 1–24). W obu wypadkach chodzi i o kwestie pewnych norm, jakie obowiązują w obu dziedzinach, i o kwestię końcowego efektu, gdy jako widzowie/audytoryum dostrzegamy tylko końcowy efekt, a „rusztowanie”, dzięki któremu osiągnięto ten efekt, zostaje ukryte przed naszymi oczyma.

A zatem „pomysł” Richarda McKeona, aby powiązać retorykę i architekturę, nie jest, w pewnym sensie, niczym nowym czy zaskakującym. To nawiązanie do dość dawnej, bo jeszcze XIX-wiecznej koncepcji, niestety nierozwiniętej szerzej, autora *Przedstawienia retoryki starożytnej*. Zresztą związków z myślą niemieckiego filologa i filozofa, a też pisarza jest w dziele McKeona więcej. Ten wątek jednak zostawię do osobnych rozważań.

Dzieło McKeona mimo upływu ponad pół wieku jest wciąż ważne i co więcej – inspiruje do badań nad retoryką. I to jest wielka jego zaleta.

Warszawa, 8.09.2023 r.

Literatura

- The Present State of Scholarship* 1990 = *The Present State of Scholarship in Historical and Contemporary Rhetoric*, Ed. by W.B. Horner, Foreword by W.J. Ong, Univ. of Missouri Press, Columbia and London.
- Retoryka i krytyka retoryczna* 2012 = *Retoryka i krytyka retoryczna. Kompendium retoryczne*, red. W. Jost, W. Olmsted, tł. zbiorowe, red. wyd. pol. J.Z. Lichański, ŁośGraf: Warszawa.
- SOED 2007 = *Shorter Oxford English Dictionary: on Historical Principles*, Ed. 6, Oxford Univ. Press: Oxford.
- Andrews (2019) = Andrews, Richard. *The importance of Rhetoric and argumentation to schools in England*, „*Utbuilding & Demokrati*” 28 (2), pp. 77–92 [tł. polskie w: *Retoryka w edukacji. Problemy argumentacji*, red. Jakub Z. Lichański, Warszawa: DiG, 2021, s. 9–26 [seria: „Forum Artis Rhetoricae” 64 (1)]]].
- Arystoteles. *Retoryka*. w: tenże, *Retoryka. Poetyka*, wstęp, tł., komentarz Henryk Podbielski, PWN: Warszawa 1988, s. 3–296.
- Ax (2000) = Ax, Wolfram. *Lexis und Logos. Studien zur antiken Grammatik und Rhetorik*, wyd. F. Grewing, F. Steiner Vlg., Stuttgart 2000.
- Backman 1987 = Backman, Mark. *Introduction: Richard McKeon and the Renaissance of Rhetoric*. w: McKeon, Richard. *Rhetoric: Essays in Invention and Discovery*, Ox Baw Press: Woodbridge, CT, pp. vii–xxxii.
- Conley 1990 = Conley, Thomas M. *Rhetoric in the European Tradition*, The Univ. of Chicago Press: Chicago and London, p. 285–291.

- Cornificius, Quintus. *Rhetorica ad Herennium*, ed. F. Marx, W. Trillitzsch, Teubner Vlg., Lipsiae 1964 [tł. pol. J.Z. Lichański, DiG: Warszawa 2019 (seria: „Forum Artis Rhetoricae” 57 (2), 5–169)].
- Cyeron, Marek Tulliusz.
- Filodemos = Philodemos.
- Foss (1989) = Foss, Sonja K. *Rhetorical Criticism as the Asking of Questions*, “Communication Education” vol. 38, s. 191–196.
- Foss (2004) = Foss, Sonja K. (2004). *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.
- Götttert, Karl-Heinz. *Einführung in die Rhetorik. Grundbegriffe – Geschichte – Rezeption*, W. Fink Vlg.: München 1991 (seria: UTB, 1599).
- Kirkeby 2008 = Kirkeby, Ole Fogh. *Protreptik: filosofisk coaching i ledelse*, Samfundslitteratur, Fredreksberg C. [tł. ang. *The New Protreptic. The Concept and the Art*. Copenhagen: CBS Press 2009].
- Kornificjusz = Cornificius, Quintus.
- Koselleck, Reinhart (2012). *Semantyka historyczna*. Tłum. W. Kunicki. Wybór i opr. H. Orłowski, Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Kwintylijan, Marek Fabiusz = Quintilianus, Marcus Fabius.
- Lichański 2015 = Lichański, Jakub Z. *Nietzsche i retoryka – niezrealizowany projekt*. w: *Antyk i współczesność. Recepcja filozofii starożytnej w myśli współczesnej. Od czasów Nietzschego do początków XXI wieku*, red. Cyprian Mielczarski, Wyd. Nauk. Sub Lupa; Warszawa, s. 81–105.
- Mason 2021 = Mason, Marshall. *Reading Plato’s Dialogues to Enhance Learning and Inquiry: Exploring Socrates’ Use of Protreptic for Student Engagement* (Routledge Publ., New York, NY: series: *Routledge International Studies in the Philosophy of Education*) [rev. J.Z. Lichański, “International Journal of English and Cultural Studies” Vol. 5, No. 1; May 2022, pp. 15–18; rev. J.Z. Lichański, w: *Retoryka w edukacji. Problemy argumentacji*, red. Jakub Z. Lichański, Warszawa: DiG, 2021, s. 9–26 [seria: „Forum Artis Rhetoricae” 64 (1)].
- McComisky 2011 = McComisky, Bruce. *Post-truth Rhetoric and Composition*, Utah State Univ. Press, Colorado 2017 [rev. „Forum Artis Rhetoricae” 2018, 53 (2), s. 77–82].
- McComisky 2019 = McComisky, Bruce. *Post-truth Rhetoric and the Functions of Education/ Retoryka postprawdy i funkcje edukacji*, „Forum Artis Rhetoricae” 59 (4), s. 25–50.
- McKerrow (1989) = McKerrow, Raymie. *Critical Rhetoric: Theory and Praxis*, “Communication Monographs” 56 (2), pp. 91–111.
- Philodemos. *Peri rhetorikés. On Rhetoric*, Books 1 and 2, Translation and Exegetical Essays Clive Chandler, New York, London 2006,
- Quintilianus, Marcus Fabius. *Institutio Oratoriae*, wyd. L. Radermacher, t. 1–2, wyd. 6, Teubner Vlg., Lipsiae 1971 (tł. pol. *O wykształceniu mówcy* (wybór), wybór, tł., opr., M. Olszowski, Lwów–Warszawa 1928; *Kształcenie mówcy*, ks. I, II, X, tł. M. Brożek, Wrocław 1951; *Kształcenie mówcy. Ks. VIII.6–XII*, tł., komentarz S. Śnieżewski, Wyd. Księgarnia Akademicka: Kraków 2012).
- Stanisławski 1999 = Stanisławski, Jan. *Wielki słownik angielsko-polski. The Great English-Polish Dictionary. Z suplementem*, t. 1–2, Wyd. Philip Wilson: Warszawa.
- Walker, Janice. *Ponowne odkrycie retoryki: klasyczny kanon w dobie komputerów*, tł. Anna Durka, Jakub Z. Lichański, „Forum Artis Rhetoricae” 2004, 1 (1), s. 84–93.
- Welch, Kathleen E. *Electric Rhetoric. Classical Rhetoric, Oralism, and New Literacy*, The MIT Press: Cambridge, MAS.: London 1999.
- Willamowitz-Moellendorff (1905) = Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von. *Die griechische Literatur des Altertums*. w: *Die Kultur in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. von P. Hinneberg, Teubner Vlg.: Leipzig 1905, Bd. I.8, S. 1–236.

Richard McKeon

ZASTOSOWANIA RETORYKI W EPOCE TECHNOLOGICZNEJ: ARCHITEKTONICZNE SZTUKI PRODUKTYWNE¹

FRAGMENTY TEKSTU Z KOMENTARZEM²

Tekst Richarda McKeona *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* pochodzi z roku 1971 i ukazał się pierwotnie w tomie zbiorowym *The Prospect of Rhetoric*, ed. L. Bitzer, E. Black, Englewood Cliffs, New Jersey, oraz został przedrukowany w tomie *Rhetoric. Essays in Invention and Discovery*, ed. M. Backman, 1987, s. 1–24. Tekst składa się z dwu części, a część druga, dotycząca nowej retoryki, składa się z kilku rozdziałów i są to: część I: *Kontynuacje i rewolucje w rozwoju retoryki*, część II: *Nowa retoryka: jej metody i problemy*, która zawiera podrozdziały: *Metody i zasady retoryki*, *Kreatywność i inwencja*, *Fakty i osądy*, *Sekwencje i znaczenia w dyskursie i fakcie*, *Obiektywność i intersubiektywność w komunikacji oraz wiedzy*, *Rola i problemy retoryki*, *Retoryka pochwalna i informacja o egzystencji*, *Retoryka sądowa i fakty doświadczenia*, *Retoryka doradcza i struktura połączeń*, *Dialektyka i zasady obiektywności i komunikacji*.

Jak zatem widać, w części pierwszej *Kontynuacje i rewolucje w rozwoju retoryki* badacz przedstawia, w sposób szalenie zwięzły, rozwój retoryki. Zaczyna od dość oczywistego, a zarazem ważnego dla dalszych wywód spostrzeżenia:

Retoryka ma długą i barwną historię. Wpłynęła ona na rozwój teorii, praktyki i sztuki, a także metody tworzenia [nie tylko tekstów – dop. JZL] oraz ich użycia. Na retorykę oddziałują prawdy naukowe oraz sposoby myślenia społeczeństw, a także [wynikające z] podobieństwa sztuk. Retoryka jest także wyjaśniana w kategoriach teoretycznych, praktycznych ale

¹ Jest to woryginalne *The Use of Rhetoric in a Technological Age: Architectonic Productive Arts* (1971), który otwiera tom *Rhetoric. Essays in Invention and Discovery* (1987), s. 1–24: szersze uwagi o tomie i dorobku Richarda McKeona w: Conley 1990, 285–291 oraz w J.Z. Lichański *Richard McKeon i jego badania nad retoryką*. Tekst oryginalny posiadał nieliczne przypisy; obecne wydanie weryfikuje je oraz uzupełnia; są one oznaczone [JZL]; także wszelkie uzupełnienia teksty McKeona są zaznaczone nawiasem kwadratowym [...]. Przypisy R. McKeona są opatrzone sigłem [RMK].

² Komentarz Jakuba Z. Lichańskiego.

także sztuki. Historia retoryki jest ciągła, ponieważ jej podstawowe pojęcia, rozróżnienia, schematy pojawiają się wielokrotnie i są ponownie wdrażane do użycia.

Historia retoryki jest złożona, ponieważ te same pojęcia przybierają nowe znaczenia w nowych zastosowaniach, a zmiany rzadko wynikają z wiedzy o tym, jak ponownie wdrożone terminy były używane we wcześniejszej tradycji³. Historia retoryki rzuca mało światła na zasady oraz cele, poprzez które prezentowane były i są współczesne metody oraz zastosowania retoryki. Mogą być one ocenione lub zmienione i są zazwyczaj szczegółowymi badaniami użyć tradycji retoryki jako sztuki perswazji i przekonywania, zwodzenia i dowodzenia, tworzenia wizerunku i komunikacji, która postępuje wskutek konsekwencji negatywnych lub pozytywnych sądów, opartych na przesłankach⁴.

Debaty retoryczne w przeszłości i teraźniejszości oraz wizje przyszłej retoryki odzwierciedlają ocenę jej natury oraz funkcjonowania. Najwyraźniej były praktykowane jako sztuka zwodzenia, kreowania wizerunku, zniechęcenia kogoś oraz używana dla własnej korzyści; był to jeden z czynników, które wpłynęły na degradację wiedzy, moralności i kultury. Retoryka była także praktykowana jako sztuka rewolucji i odradzania się, a także była [dzięki temu] jedną z sił, które przyczyniły się do jej odnawiania i wzrostu zarówno w zakresie teorii, praktyki, a także w pracy literackiej.

Wskazuje następnie na jej związek z literaturą oraz na jej rolę w formowaniu kultury zachodniej, szczególnie w dobie Cesarstwa Rzymskiego oraz w dobie renesansu. Podkreśla jej systematyczność, „schematyzację” oraz to, że „stała się sztuką architektoniczną”, przez co rozumie, że

[stała się] sztuką porządkowania wszystkich zasad i rezultatów wiedzy, a także tworzenia [szczególnie dzieł sztuki literackiej]. Jeśli retoryka ma być użyta jako składnik kultury współczesnego świata, powinna funkcjonować produktywnie i architektonicznie przy rozwiązywaniu nowych problemów, w formowaniu nowych, globalnych społeczności. Dawnej retoryki można używać do wytworzenia nowej retoryki, zbudowanej jak sztuka literacka i uschematyzowanej jak sztuka architektoniczna. Na drugim etapie nowa retoryka może być użyta do przeorganizowania edukacji, ale i życia. Czym powinna być retoryka i do jakich warunków powinna się przystosować — to nie są wyrwane z kontekstu pytania teoretyczne, ale konkretne praktyczne pytanie o wytwarzanie takich schematów, by można było wprowadzić ją do użycia w obrębie różnych sztuk, w zależności od zmieniających się okoliczności.

W ten sposób McKeon wskazuje, że dawna retoryka może być wykorzystana dla stworzenia nowej retoryki. Wskazuje jednocześnie, że retoryka dawna, w związku ze stosowanymi w niej technikami dowodzeń i analiz do systematyzowania

³ Por. przypis 14 [JZL].

⁴ Autor nie mógł znać ustaleń, jakie poczynili autorzy piszący hasła dla *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, który zaczął ukazywać się w roku 1992, ale wydaje się, że nie znał fundamentalnego dzieła Richarda E. Volkmana *Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht dargestellt*, Teubner Vlg.: Leipzig 1885 [JZL].

wiedzy, może być nadal wykorzystywana. Jednak pomija dość wąską kwestię, że oto *Retoryka* Arystotelesa była elementem *Organonu*⁵. Wyjaśnia następnie rozumienie pojęć: *architékton* — „artysta architektoniczny [artysta architekt]” albo „mistrz-rzemieślnik” — i używał go w swoim schemacie organizacji nauki. W tej organizacji nadał też techniczne znaczenie greckiemu wyrażeniu *poiesis* — praca literacka, „poezja” lub „robienie” — i używał ich do nazwania jednej z jego trzech nauk: „nauka poetyki” bądź „nauka produktywna”, szczególnie w erze technologii⁶. Wskazuje następnie na *Metafizykę* Arystotelesa i podkreśla:

Arystoteles odróżniał sztukę od użytkownika, który zna formę, od sztukmistrza, który zna temat i tworzy produkt, aczkolwiek sztukę użytkową, tak jak sternik, ma funkcję architektoniczną w określaniu formy, w której produkt — koło sterowe — ma być stworzone⁷. W przeniesieniu z rzeczy lepiej nam znanych, przez wrażenia, na rzeczy lepiej znane z natury przez naukę, sekwencja przebiega od wrażenia poprzez doświadczenie, sztukę, dalej sztukę architektoniczną i produktywną naukę, aż do nauk teoretycznych⁸. Sztuki architektoniczne same w sobie są zasadami i wiedzą (lub jak zostało to później nazwane — metafizyką), są nauką podstawowych przyczyn i zasad⁹. Metafizyka funkcjonuje jak autorytatywna, lub też architektoniczna sztuka poprzez organizowanie nauk zgodnie z zasadami, tematem i metodami według teoretycznych, praktycznych i produktywnych nauk — nauk o wiedzy i tworzeniu¹⁰.

Interesująco wskazuje na problem celowości w sztuce:

Sztuka architektoniczna jest sztuką tworzenia. Sztuki architektoniczne omawiają cel, który porządkuje cele sztuk podrzędnych¹¹. Sztuka architektoniczna jest najbardziej autorytatywną sztuką. Nauka praktyczna, polityka, która jako cel ma działania, nie jest wiedzą, ale taką sztuką, „dla której ustala się, które ze sztuk są realizowane w kraju i które gałęzie wiedzy będą nauczane w każdej grupie obywateli i w jakim zakresie, a nawet najbardziej cenione stanowiska tracą moc, takie jak strategia, lokalna ekonomia i oratorstwo”¹². Moralne zalety są źródłem działań w zgodzie z regułami zdrowego rozsądku. Regułę zdrowego rozsądku wprowadza w życie rozważa, która jest intelektualną zaletą, zaangażowaną w porządkowanie oraz interpretowanie zmiennych działań i jest w konsekwencji kontrolowana przez mądrość. Rozważa i mądrość używają sztuk architektonicznych do wprowadzenia podrzędnych sztuk tworzenia.

Ważkie jest spostrzeżenie McKeona, że oto

⁵ Przypominam, że wg Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa *Organon* Arystotelesa obejmował pisma logiczne, ale także retorykę, por. Wilamowitz-Moellendorff 1905, 1–236 [JZL].

⁶ Por. Walker 2004, 84–93 [JZL].

⁷ *Physics* i, 194^b1–7. [RMK]

⁸ *Metaphysics* i. I. 981^b25–35. [RMK]

⁹ *Ibid.*, V. I. 1013^a1–14. [RMK]

¹⁰ Pełniejsza informacja w słowniku Lalande’a, por. Lalande 1972, 612nn [JZL].

¹¹ *Nicomachean Ethics* I. I. 1094^a1–17. [RMK]

¹² *Ibid.*, I. 2. 1094^a27–b⁵. [RMK]

Sztuka jest architektoniczna z uwagi na tworzenie, a architektoniczną sztuką tworzenia jest retoryka, tak długo jak retoryka jest sztuką myśli. [...] Myśl [dianoia] nie jest przedmiotem dyskusji w Poetyce; w Retoryce, do której Arystoteles odwołuje się w Poetyce dla omówienia pojęcia myśli, relacja rozważa nie tylko kognitywne procesy dowodzenia i obalania zarzutów, ale także niekognitywny aparat [który służy do] wzmacniania i ograniczania, czyli powiększający i zmniejszający, maksymalizujący i minimalizujący [argumentację w przygotowywaniem tekście/mowie]¹³.

Ta uwaga wyprzedza badania Wolframa Axa (Ax 2000), który kwestię tę dokładnie nie opisał i przeanalizował. W dalszym ciągu McKeon zwraca uwagę na kwestię posługiwania się słownictwem, które nie uległo zmianom, ale zmianie uległy zakresy znaczeniowe pojęć. Jak trafnie zauważyła Teresa Kostkiewiczowa (Kostkiewiczowa 1996, 13):

Między Boileau a Burkiem dokonało się więc coś bardzo ważnego: nastąpiło naruszenie utrwalonych od wieków zasad budowania dyskursu językowego oraz będących ich fundamentem przekonań aksjologicznych. Dokonywały się też subtelne, choć bardzo istotne przesunięcia znaczeniowe pojęć określających te przekonania. Kategoria wzniosłości — ze swoim silnym nacechowaniem wartościującym — miała swoje naturalne miejsce i sens w tamtej całości. Wyjęta z niej i poddana różnorodnym obróbkom semantycznym, czy ma coś wspólnego z tym, czym była u swych źródeł? Posługując się utrwalonym od wieków pojęciem w dziś tylko zrozumiałych kontekstach i znaczeniach, sprawiamy wrażenie naturalnej jedności i ciągłości, gdy w istocie utrwalamy pomieszanie miar i języków w dzisiejszej wieży Babel. [JZL]

To „przesunięcie semantyczne”, które polska badaczka dostrzega w dobie tzw. przełomu romantycznego, zdaniem McKeona zaszło wcześniej. Stąd, wg McKeona, istotna jest rola Cyclerona, który próbował połączyć wiedzę z elokwencją oraz retorykę z filozofią; co więcej, jak dalej doda, w ten sposób Cycleron położył „[...] fundamenty pod strukturę programu edukacji i kultury, który miał na celu połączenie znowu elokwencji i mądrości w działaniu. Organizacja prawa była wspianą architektonicznym osiągnięciem Rzymian”.

Następnie przechodzi badacz amerykański do omówienia problematyki teorii status i wskazuje, że właśnie retorzy rzymscy próbowali przekształcić teoretyczne pytania metodologiczne a „praktyczne pytania operacyjne”. Jak powiada badacz:

Arystoteles wylicza cztery naukowe pytania-sposoby odkrywania i oceniania faktów oraz przyczyn, dotyczących tematu — „czy jest?”, „czym jest?”, „jakie ma cechy i właściwości?” i „dlaczego?”¹⁴. Są one przekształcone z teoretycznych pytań metodologicznych w praktyczne pytania operacyjne w cycerońskim użyciu retoryki jako produktywnej nauki

¹³ *Poetics* 19, 1456^b32–^b19. [RMK]. Jest to szalenie ważne spostrzeżenie, które wyprzedza uwagi Wolframa Axa na tenże temat, por. Ax 2000 [JZL].

¹⁴ *Posteriori Analytics* II, I, 89^b21–31. [RMK]. Szerzej i dokładniej kwestie te omówił m.in. Volkmann, por. Volkmann 1885, 33–92 [JZL].

architektonicznej — (1) domniemane statusy, aby ustalić fakty [status przypuszczenia]¹⁵, (2) ostateczne założenie, aby zdefiniować nazwę, imię [status określający], (3) ogólne lub jakościowe statusy, by uzasadnić kwalifikację lub ocenę [status jakości], (4) translatorski status, aby wybrać odpowiedni lub kompetentny osąd bądź sąd [status odroczenia procesu]. Pytania Arystotelesa dostarczają zasad metodom poszczególnych nauk, które badają strukturę faktu i przyczyny wewnątrz tematu tych nauk. Cyceon stawia pytania sztuce retoryki, która ustala fakty i ustala „przyczyny” przez powiązanie faktów, słów, wartości i osądów; nie są adaptowane do preegzystencjalnych konkretnych tematów, ale są używane, by ustanowić lub stworzyć określony temat.

Ponieważ różnice w tematach zostały stworzone poprzez odkrywanie i uzasadnianie odpowiedzi na pytania, sztuki i nauki nie mogą być organizowane zgodnie z różnicami w tematach, do których się odnoszą, ale zgodnie z różnicami pytań, działań, oświadczeń, wartości i osądów.

Zdaniem McKeona Stagiryta dokonał podziału nauk „[...] na teoretyczne, praktyczne i produktywne na podstawie różnic tematu, metody, celu lub zasady. Podzielił także retorykę na trzy rodzaje, opierając się na podstawie różnicy pomiędzy adresatem, mówcą i przedmiotem mowy, a także opisywał dialektykę jako uniwersalną sztukę i odpowiednik retoryki”. Zarazem, jego zdaniem, ujawniona „[...] Różnica między retoryką i dialektyką stała się różnicą między elokwencją a mądrością i jest różnicą między konkretnymi a uniwersalnymi pytaniami”. Ważkie jest spostrzeżenie badacza, że w Cesarstwie Rzymskim powstała istotna dychotomia; oto „[...] Sprawiedliwość, rozważa i mądrość były określane przez działania cesarza, a nie celowość”. W ten sposób, zdaniem badacza, „[...] Retoryka sądowa i pochwalna stały się sztukami werbalnymi, sztukami prowadzenia sporów, dyskusji i kontrowersji w *Rzymskim Prawodawstwie*, a druga pozostała sztuką doboru słów i popisami na polu [m.in.] Drugiej Sofistyki. W Imperium uprawiano dwie gałęzie retoryki — sądową¹⁶ zwaną „prawną” oraz pochwalną, czyli „sofistyczną”. Zaskakuje w tym wywodzie pominięcie retoryki bizantyńskiej; szczególnie że wywody dotyczące retoryki w dobie rozwijającego się chrześcijaństwa nie w pełni odpowiadają naszej wiedzy na ten temat. Tylko w części można zaakceptować następującą uwagę, która odnosi się do retoryki w tradycji cesarstwa zachodniego:

Retoryka polityczna lub doradcza była rozdwojona w swojej produktywnej architektonicznej funkcji między miasto Boga i ziemskie miasta, boskie prawa i ludzkie prawa, a pochwalna, czyli artystyczna retoryka, stała się jedną z werbalnych sztuk *trivium* i w rozwoju sztuk słowa i sztuki rzeczy stała się techniczna, abstrakcyjna, pozbawiona treści i tematu.

¹⁵ W polskiej terminologii retorycznej posługujemy się terminami podanymi w nawiasach kwadratowych, por. Volkmann 1995, 132–135, 201–210 [JZL].

¹⁶ Ważne omówienie problematyki prawa i retoryki np. w: *Quintilian and the Law. The Art of Persuasion in Law and Politics*, ed. by Olga Tellegen-Couperus, Leuven Univ. Press: Leuven 2003. Na temat prawa rzymskiego por. np. Wolff 1951; Tellegen-Couperus 1993 [JZL].

Przechodzi następnie McKeon do kwestii zmian, jakie zaszły w dobie renesansu. Słusznie wskazuje, że:

Zamiast rozróżnienia literatury sakralnej i świeckiej, wydawali oraz interpretowali autorów greckich i rzymskich, a także używali filologii a też hermeneutyki w studiach nad literaturą, żeby interpretować Mojżesza, proroków, Pawła, ewangelistów, jako poetów. Zamiast rozróżniać prawa boskie i ludzkie, tworzyli historię i teorię polityczną, opierając się na studiach nad historią starożytnych instytucji i na problemach nowych państw narodowych i międzynarodowych stosunkach. Zamiast rozróżniać wiedzę na temat uniwersalnych praw natury od doświadczenia empirycznego zjawisk naturalnych, tworzyli heurystyczne narzędzia poznania, do których zapożyczali ze wspólnych i powszechnie znanych miejsc z retorycznej inwencji¹⁷. Nozolius w dziele *De veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos* (wydana potem przez Leibniza pod tytułem *Filozoficzni anty-barbarzyńcy*)¹⁸ umieścił między pięcioma ogólnymi zasadami filozofowania: (a) znajomość nauki o zasadach i instrukcjach stworzoną przez gramatyków i retorów, a instrukcje są rozpowszechniane przez gramatyków i retorów i (b) gorliwe czytanie uznanych klasyków greckich i rzymskich oraz zrozumienie ich języka oraz [języka innych] ludzi [raczej: użytkowników języka – dop. JZL]. Francis Bacon używał tematów w formułowaniu swojego *New Organon* dotyczącego odkryć naukowych. Ramus wskazał błędy retoryki Arystotelesa, Cyserona i Kwintyliana (Cyceron podąża za błędami Arystotelesa i Kwintyliana) i przeformułował dyscypliny sztuk wyzwolonych (*artes liberales*), używając materiałów ze starożytnych: literatury, oratorstwa i historii¹⁹.

Wydaje się jednak, że to uogólnienie jest zbyt radykalne. Zarazem ma McKeon wiele racji, gdy powiada, że ukształtowane w dobie Renesansu sztuki piękne jako *beaux arts* i *belles lettres* faktycznie zmieniły podejście do retoryki oraz poetyki (trafnie wskazuje na rolę i znaczenie *Sztuki poetyckiej* Horacego). Zarazem wskazuje na dość oczywisty fakt, jakim w wieku XVII stało się rozbudowywanie metod heurystycznych (istotna jest tu rola takich filozofów, jak John Stuart Mill i William Whewell²⁰). Wskazuje na rolę Immanuela Kanta dla „[...] poszukiwania nauki architektonicznej w zasadach istnienia dla poszukiwania jej w analizie form czystego rozumu. „Ludzki rozum – powiada – jest z natury architektoniczny. Chcę przez to powiedzieć, że to dotyczy całej naszej wiedzy, jako należącej do potencjalnego systemu i dlatego też dopuszcza tylko takie zasady, jakie w żadnym razie

¹⁷ Autor ma zapewne na myśli topikę [JZL].

¹⁸ Chodzi o dzieła Mariusa Nizoliusa, *Nizolius, sive Thesaurus ciceronianus, caelii secundi curionis labore jam olim auctus, Marcelli subinde Squarcialupi studio mactus digestusque: nunc demum a Jacobo Cellario*, apud A. de Harsey, 1588; por. też tegoż, *De veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos*, Parma 1553; chodzi o wydanie z 1670 r. z wprowadzeniem Leibniza. Por. też https://en.wikipedia.org/wiki/Marius_Nizolius, (14.08.2023). Problem omawia Maria Rosa Antognazza w biografii Leibniza, por. Antognazza 2018, 17, 135, 148. Chodzi zapewne o tekst Leibniza *Antibarbarus Physicus pro Philosophia Reali...*, por. Antognazza 2018, 686; tł. pol. w: Gordon 1974, 149–152 [JZL].

¹⁹ Por. Piotr Ramus. *Scholae in liberales artes*. Basileae 1569; także Audomarum Taleus. *Rhetorica a Petri Rami... praelectionibus observata*, Raków [przed 1609] lub toż Francoforti, apud Andream Wechelum 1575 [JZL].

²⁰ John Stuart Mill. *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej* (1843), tł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1962; William Whewell, autor m.in. *History of the Inductive Sciences* (1837), *The Philosophy of the Inductive Sciences* (1840).

nie czynią niemożliwym połączenia tej wiedzy w system z inną wiedzą”²¹. Jednak dalszy wywód McKeona dotyczący filozofii Kanta musi budzić pewne wątpliwości, acz konkluzja tych wywodów, które wskazują na podział nauk, jest trafna; podział ten „[...] dotyczący pojęć metod nauki o faktach i nauk o wartościach, *Naturwissenschaft* w opozycji do *Geistenwissenschaft* i *Kulturwissenschaft*, nauki naturalne w opozycji z naukami humanistycznymi i naukami społecznymi (a kontrast był postrzegany jako opozycja i rozdzielenie dwóch kultur, opartych odpowiednio na wiedzy powszechnej, niezbędnych prawach i świadomości konkretnych możliwości faktów)”.

Nie w pełni jednak można zgodzić się z twierdzeniem, że „[...] „krytykę heglowską” [można uważać] za początek współczesnej filozofii”²². G.E. Moore użył krytyki idealizmu i utylitaryzmu, jako propedeutyki zdrowego rozsądku”. Jest to problem nieco szerszy i pominięcie tu dorobku amerykańskich filozofów, takich jak Dewey, Pierce czy James, że o Schopenhauerze oraz neokantystach ze szkoły marburskiej nie wspomnę, musi budzić co najmniej zdziwienie.

Natomiast wiele racji ma McKeon, gdy wskazuje, że „[...] Wraz z wejściem w ostatnią dekadę XX wieku możemy szczerzyć się rozległym wzrostem wytworów wszystkich sztuk i jesteśmy zdumieni nieobecnością interdyscyplinarnych powiązań i załamaniem komunikacji interpersonalnej, między grupami i kulturami”. To niestety jest trafna konstatacja; stąd, zdaniem badacza, konieczna jest nowa retoryka.

Część druga *Nowa retoryka: jej metody i problemy*²³ zaczyna się ważkim stwierdzeniem: „[...] Nowa architektoniczna sztuka produktywna powinna się stać sztuką uniwersalną, sztuką wytwarzającą sztukę, a nie tylko słowa i argumenty; ale pierwszym krokiem do stanowienia i używania rozszerzonej obiektywnej retoryki powinno być przeformułowanie struktury i programu werbalnej retoryki i jej tematu. Rzymscy retorzy i filozofowie uczynili retorykę sztuką architektoniczną, która łączyła wszystko poprzez środki prawne i działania ludzkie. Retorzy i filozofowie renesansowi uczynili retorykę sztuką architektoniczną, odnoszącą się do wszystkich rzeczy poprzez środki sztuki i interpretacji. Współcześni retorzy

²¹ I. Kant. *Krytyka czystego rozumu*, księga II, poddział II, rozdział 3, 502. [RMK]. Por. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, tł. R. Ingarden, t. II, s. 216 [A 474, B. 502]: *Rozum ludzki jest w swej naturze architektoniczny, tzn. traktuje wszelkie poznanie jako należące do pewnego możliwego systemu i dopuszcza przeto tylko takie zasady naczelnne, które nie czynią przynajmniej pewnego istniejącego poznania niezdatnym do pozostawania wraz z innymi w jakimś systemie*. Różnica w cytacie, dość istotna, wynika z faktu posłużenia się tłumaczeniem angielskim przez Autora. Sens jednak pozostaje, z dokładnością do tłumaczenia, mniej więcej ten sam [JZL].

²² „Krytykę heglowską” poddał bardzo surowej ocenie już Arthur Schopenhauer, por. Schopenhauer (1813), 2015, 127nn [JZL].

²³ Por. Walker 2004, 84–93; Welch 1999. Wskazują tylko książki bądź artykuły, które poszerzają pole obserwacji zarysowane w studium Richarda McKeona [JZL].

i filozofowie mogą uczynić retorykę sztuką architektoniczną, która łączy sprawy nauki i ludzkiego doświadczenia. Retoryka we wszystkich swoich zastosowaniach skupia się na szczegółach, a nie na ogółach – na szczegółowych pytaniach, dotyczących prawa, poszczególnych dziełach sztuk albo pojedynczych faktach lub informacjach. W erze technologii należy usunąć podział teorii i praktyki poprzez ustanowienie technologii, która jest teorią stosowania *logos* do *techné*. Próbujemy ją stworzyć, by istniała w konkretnym doświadczeniu i egzystencji przez połączenie rozsądku i uczucia, poznania i emocji, uniwersalnego prawa i konkretnego wydarzenia. Pierwszym krokiem może być nakreślenie metod i pól retoryki w analogii do rewolucji w retoryce we wcześniejszych okresach”.

Po tych uwagach wstępnych badacz przedstawia *Metody i zasady retoryki*. Wychodzi o przypomnienia „[...] jak cztery naukowe pytania Arystotelesa²⁴, dotyczące przyczyn obiektywnych przekształciły się w cztery pytania retoryczne, dotyczące kwestii werbalnych [chodzi o naukę o status – dop. JZL]. We współczesnej formie od czasu do czasu są powiększane, stają się uniwersalne w swym zasięgu i produktywne w swym zastosowaniu. Ślady przeszłych rozróżnień i struktur są obecne w naszym dzisiejszym poszukiwaniu globalnych metod, przez które chcemy zrozumieć naszą sytuację i problemy oraz zasady działania, dzięki którym zostały przededefiniowane i otwarte na możliwość nowych działań. Echa takich rozróżnień i konstrukcji, używanych w przeszłości w swoich kontekstach retorycznych sugerują kierunki dowodzenia i konstrukcji, które mogą być użyte do przekształcania metod retorycznych i dostosowania ich do nowych problemów”.

Warto dodać, że problem nauki o status – dodajmy świetnie rozwinięty przez Hermogenesa (Lichański 2007, I. 96–104; Hermogenes 2012, *passim*) – okazuje się w zastosowaniach bardzo przydatny, bowiem pozwala, wraz z protreptykiem (Marshall 2021; Kirkeby 2008; Lichański 2021, 11–17), na poprawne stawianie i opracowanie zadania retorycznego (Volkman 1995, 132–137) oraz określa wspomniane przez McKeona *metody jasnego rozwiązywania problemów*.

Pierwszym problemem do opisu i analizy stają się *Kreatywność i inwencja*. Bezdyskusyjna jest sugestia, że „Kreatywność zajęła poczesne miejsce we współczesnych dyskusjach o celach i metodach edukacji, działania, sztuki i dowodzenia”. Jednak czym jest w tej sytuacji inwencja? Jak sugeruje badacz „Inwencja może być przyłączona do odkrycia w sztuce, która jest produktywna, raczej na polu rzeczy i sztuk lub umiejętności niż słów, argumentów czy wierzeń. Gdy produktywna sztuka inwencyjna dotyczy treści tak samo jak formy, mowa raczej o sztuce

²⁴ Poza literaturą podaną w przypisie 16 zob. także Achmanow 1965, 333nn.; [...] *Arystoteles ustala cztery rodzaje wiedzy, które składają się na cel badań: 1. wiedza o tym, że coś jest czymś (to oti, quod sit); 2. wiedza o tym, dlaczego to jest (to dioti, cur sit); 3. Wiedza o tym, czym to jest (ei esti, an sit); 4. wiedza o tym, czym właściwie to jest (ti esti, quod sit)* [JZL].

aktywnych modyfikacji niż biernej recepcji otaczającej rzeczywistości”. Następnie wskazuje, że toposy powinny dzisiaj służyć „[...] jako znaczenia, które objaśniają formy oraz znaczenia dzieł sztuki, a także naturalnych fenomenów i ukazują aspekty i [ich] połączenia na polu egzystencji i/lub możliwości. Informacje i określenia egzystencji są tworzone przez uwagę i zainteresowanie. Natomiast odkrycia zrobione w książce lub dziele sztuki powinny dostarczać metod twórczego postrzegania, czego w przeciwnym razie nie moglibyśmy doświadczyć w otaczającym świecie. Minęło dużo czasu, odkąd *tematy* [toposy] były używane jako sztuka inwencji w retoryce. Można użyć starożytnych i renesansowych rozpraw naukowych o *inwencji*, by odkryć na nowo sztukę inwencji w czytaniu i by używać sztuki inwencji w jej własnych konstrukcjach z elementów dyskursu i z doświadczenia. Na nowo ustanowiona werbalna sztuka inwencji, przystosowana do współczesnych okoliczności i sztuk, mogłaby być użyta do dalszego śledzenia metod i zasad architektonicznej sztuki produktywnej uogólnionej z inwencji w języku do odkrycia w [realnej] egzystencji”.

Mówiąc inaczej – oto winniśmy zmienić nasze podejście do topiki i widzieć w niej nie utrwalone „banały” (czasem tak się określa klasyczną topikę), ale raczej odkrywać dzięki nim nowe problemy i nowe sposoby argumentowania.

Dalej podejmuje McKeon kwestię rozróżnienia pomiędzy faktami a osądami (*Fakty i osądy*). Zwraca uwagę, że:

Cyceron rozróżnia dwa problemy: czym jest fakt, a czym jego opis. Dychotomia słów [nazw] i spraw jest tematem wątpliwości w naszych czasach, a metody retoryczne sugerują, że inwencja [w sferze] słów i symboli²⁵ przyczynia się do odkrycia rzeczy i że są one ograniczone przez definicję słowa [nazwy].

Osądy w sprawach dotyczących, czym jest fakt i jak jest zdefiniowany oraz nazwany, zaczynają się od hipotez wprowadzonych do rozważenia i przekształca się w jedną z hipotez przedstawionych w formie zdania lub niepodważalnych twierdzeń. Zdanie [prawdziwe] lub prawdziwe twierdzenie przedstawia prawdę lub fakt.

Te kwestie, tak przedstawione, mogą budzić niepokój. „Fakt”, jego definicja i nazwa (czy należy ją w tym wypadku utożsamić ze wspomnianym wcześniej symbolem?) stanowią punkt wyjścia dla wygenerowania prawdziwego zdania i/lub twierdzenia na temat tegoż faktu. Jednak autor zakłada, że sam „fakt” jest prawdziwy; ale jest on wynikiem pewnego postrzeżenia oraz założenia, że jest on postrzeżony poprawnie. Tautologia jest tu zamierzona i konieczna. Autor zdaje się mieć świadomość tego, bowiem dodaje ważką uwagę: „[...] Potrzebujemy nowej sztuki osądzania, by powiązać doświadczenie i egzystencję, sztuki odkrywania lub rozpoznawania faktów, które mogą być użyte ze sztuką odkrywania

²⁵ Autor wprowadza tu pojęcie „symbol” jako swoisty synonim (?) nazwy [słowa], co może powodować niejasność. Nazwa czegoś, kogoś, itd. to, np. w naszej tradycji zarówno w nauce o języku, jaki i w nauce o literaturze kwestia odmienna od symbolu czegoś, kogoś, por. Semsch, Bonnefoit, Krones, Bd. 9, 298–331.

lub postrzegania informacji, by dostarczyć narzędzi dla naszego współczesnego szacunku wobec konkretnych faktów doświadczenia i wobec naszej determinacji, żeby stosować się do nich i używać ich w formowaniu wiedzy i postaw, w obrębie nauki, doświadczenia i ekspresji”. Niestety zostają wprowadzone nowe kwestie, takie jak: doświadczenie, egzystencja, rozpoznawanie, informacja i jej postrzeganie. Chodzi badaczowi zapewne o problem opisywania takich postrzeżeń (faktów), których nie można już opisać przy pomocy dawnego repertuaru toposów bądź tropów i figur. Jak sądzę, można śmiało powiedzieć, że krytyka retoryczna oraz retoryka krytyczna dostarczy wkrótce takich narzędzi (McKerrow 1989; Foss 2004).

Zaznaczone tu zagadnienia rozwija McKeon w następnym podrozdziale zatytułowanym *Sekwencje i znaczenia w dyskursie i fakcie*. Zgłoszona wcześniej przeze mnie wątpliwość w kwestii rozumienia „faktu” zostaje wyjaśniona w pierwszym zdaniu: „Fakty są poddawane w wątpliwość i wtedy się ich broni argumentami”. McKeon podaje przykłady takiej argumentacji: są to np. argumentacja w postępowaniu procesowym bądź argumentacja w debacie, jak pojawia się w wraz ze scholastyką. Dalszy rozwój sztuki retorycznej w tym zakresie – warto tu przywołać za badaczem dzieło Hugh Blaira *Wykłady w retoryce i literaturze pięknej* – doprowadził do, jak powiada McKeon: „[...] rozszerzenia konstrukcji sekwencji i znaczeń od obrony czy perswazji do dowodu, pytania–odpowiedzi, fabuły, motywacja–akcja–reakcja, przyczyna–skutek [...]”, i łączy to z poszerzeniem zakresu znaczeniowego statusu jakościowego „[...] jak jest zakwalifikowany lub scharakteryzowany fakt lub zdarzenie? Jeśli spojrzymy na to w tej perspektywie, to sztuki tworzenia związków mogą być powiązane ze sztukami inwencji i sztukami osądzania”. Trochę zaskakuje, że nie odwołuje się tu McKeon do propozycji Kennetha Burke’a zawartych w koncepcji pentady czy też ujęcia dramatystycznego [kto mówi, co, na jakim kanale, do kogo, z jakim efektem] (Burke 1969, XV–XXIII)²⁶. Być może wynikało to z faktu, że propozycja Burke’a dotyczyła trochę innej kwestii i, co ważniejsze, nie nawiązywała do teorii statusu.

Jednakże poruszone problemy dość naturalnie musiały nawiązać do spraw, które McKeon poruszył w następnym podrozdziale: *Obiektywność w komunikacji oraz wiedzy*. Podjął tu problem „zasad”, bowiem one: „[...] dostarczają podstaw [dla] dyskursu werbalnego i dyskursywnych myśli, których wciąż możemy bronić jako początkowych punktów sekwencji zdarzeń, faktów i stosunków obiektywnych”. Jak powiada dalej, owe zasady muszą ulec sprawdzeniu, aby mogły posłużyć do „[...] obiektywizacji i systematyzacji w tworzeniu i badaniu działań, układów wytworów, statusów społecznych i konstrukcji komunikacyjnych”.

²⁶ Po raz pierwszy zaprezentował to ujęcie Burke w latach 1952–1953 na łamach „The Quarterly Journal of Speech”.

Przechodzi następnie amerykański filozof do właściwego opisu „nowej retoryki”: *Pola i problemy retoryki*. Wskazuje tu na istotne problemy: oto

[...] Retoryka zastąpiła metafizykę, jako sztukę architektoniczną. W przeszłości retoryczna organizacja i zastosowanie jej do sztuk i nauk nie było oparte na przypuszczalnych naturach rzeczy lub widzianych formach myśli, ale na rozpoznaniu konsekwencji tego, co ludzie mówią i robią. Cyceon nie używał arystotelesowskiej klasyfikacji rodzajów nauki. Opierał się na temacie i metodzie dostarczania tematu oraz informacji dla problemów i decyzji [co do sposobów użycia] retoryki. Używał arystotelesowskiego rozróżnienia rodzajów retoryki i dialektyki według nadawcy, odbiorcy, tematu, czasu i celu, by ukonstytuować pola oraz tematy do dyskusji oraz rozpoznania [zbadania]. Nie dopasowywał retoryki do tematu, ale używał czterech rodzajów zagadnień i statusów, by rozwinąć trzy rodzaje oratorstwa, czyli używał retorycznych metod do ustanowienia istotnych pól. Możemy swobodnie wziąć z niego przykład.

Jednak nie sądzę, aby było to takie proste: przede wszystkim nie wskazuje McKeon, o jakie dzieła Cyceona chodzi i jak skorzystać z jego sugestii w zmienionych warunkach. Zarazem dalsza uwaga:

Jak w przypadku naszego badania metod oraz zasad, powinniśmy znaleźć dowody istotności do zadania oraz kryteria, za pomocą których zaprojektuje się osąd, kolejne kroki, używając pozostałości terminów sztuki retoryki — „pochwalnej”, „doradczej” i „dialektycznej [sądowniczej]” — które możemy znaleźć w wielu współczesnych analizach czy dyskusjach o polach i problemach.

wskazuje raczej na związek z dziełem Kwintyliana niż Cyceona. Zwłaszcza że systematyka postępowania odpowiada właśnie strukturze *Institutio oratoria*. Będzie to dość oczywiste w następnych podrozdziałach, w których McKeon analizuje problemy związane z retoryką pochwalną, doradczą i sądowniczą. Zaczniemy zatem od podrozdziału *Retoryka pochwalna i informacje o egzystencji*. Badacz wiąże z tym typem retoryki arystotelesowskie terminy *apodeiktos* oraz *epideiktos*; uzasadnia to, że Arystoteles używał ich

[...] w stosunku do procesów prezentacji i manifestacji: opierają się na rdzeniu tego samego czasownika, dlatego oba znaczą „pokazywać”, „przedstawiać”, „prezentować” — zmodyfikowany przez prefiks przyimkowy, który sprawia, że apodeiktik także znaczą „dowodzić”, czyli „przedstawiać” i przyimki „z” lub „przez”, a epideiktik znaczą także „pokaz”, czyli „przedstawiać” w połączeniu z przyimkami „na” lub „dla”²⁷. Dla Arystotelesa apodeiktyczny dowód był dowodem naukowym, a epideiktyczne oratorstwo było pokazowe/pochwalne.

Wyjaśnienie z przypisu wymaga dziś jednak jeszcze pewnego uzupełnienia. Oba pojęcia odnoszą się do kwestii sposobów budowania argumentacji: interesuje

²⁷ Ścisłe rzecz biorąc, chodzi o *apodeiksis* i *epideiksis*, por. Kaegi 1904, 94, 308; także Lausberg 1973, (*apodeiksis*) §357, §372, §433; (*epideiksis*) §239, §1163. Pierwszy z nich to *dowód oczywisty*; drugi to *przedstawienie, pokaz*. Lausberg omawia też, wraz z przykładami, sposób ich stosowania [JZL].

nas ten drugi i stąd w tekście McKeona pojawia się dalej *passus* na temat z przywołaniem rozważań Cyclerona. Badacz powiada:

Gdy epideiktik stało się pochwalnym oratorstwem w pismach Cyclerona, rzeczy pewne i niezbędne w dowodzeniu stopiły się z opiniami i wymaganiami [dla konkretnych] działań. Arystoteles rozróżnił trzy rodzaje wymagań, jedno absolutne i dwa hipotetyczne, których używa się w dowodzeniach apodeiktycznych w trzech naukach teoretycznych. Utrzymywał on, że pochwała i honor nie są wiarygodnymi przewodnikami w naukach praktycznych, chociaż pochwała i wina/nagana są właściwymi funkcjami oratorstwa epideiktycznego. Dla Cyclerona pochwała i wina są funkcjami pochwalnymi dyskursu i działania, w którym wydziela proste i absolutne wymagania z trzech wymagań, które rządzą działaniami powziętymi, by coś osiągnąć lub czegoś uniknąć: wymaganie cnoty (*honestas*), wymaganie bezpieczeństwa (*incolumitas*) i wymaganie wygody (*commoditas*)²⁸. Ostatni bunt wobec metafizyki był w rzeczywistości rewolucją przeciwko lub przystosowaniem do apodeiktycznych stałych XIX-wiecznego idealizmu i materializmu. Mimo tego zdajemy się być zaskoczeni, że pochwały stały się raczej popisami, prezentacjami niż wnioskowaniem, dowodzeniami indukcyjnymi.

Otóż, jak należy wnosić z powyższej uwagi, badacz skomplikował wywód, bowiem wyraźnie mówi o dowodach oczywistych (apodeiksis), a zarazem, co przedstawi dalej, faktycznie chodzi mu o dowody, które opierają się na innych zasadach, a mianowicie na przedstawieniu (czegoś, kogoś) lub wręcz na pokazie (epideiksis). Jasno to wynika z następującej uwagi:

(1) Werbalna retoryka pochwalna jest dyskursem o pochale i winie/naganie. Ostatnio mowy pochwalne nie pokazywały cnót i osiągnięć — by pochwalić, ale błędy, niesprawiedliwość i zło — by obwinić. Były efektywne jako metody odkrywania, uświadamiania pominiętych informacji, ale spowodowały także pewne użycie metod osądu, dyspozycji [raczej: podziału] i systematyzacji. (2) Retoryka pochwalna jest zaprojektowana, by być produktywną w działaniu i słowach, czyli pobudzać innych do działań oraz akceptowania wspólnej opinii, do formowania grup, które dzielą tę opinię, a też do inicjowania udziału w działaniach opartych na opinii. (3) Zasięg retoryki pochwalnej nie jest ograniczony do ścisłych, społecznych, prawnych i moralnych pytań, ale rozciąga się nawet na zastosowania w tych początkowych problemach, do całego pola ludzkiej działalności i wiedzy, do wszystkich sztuk, nauk i instytucji. (4) Demonstracja odkrywa informacje, czyli „tworzy” je, ponieważ informacje zależą od perspektywy, w której są „podane”. Twierdzenie czy demonstracja ustanawia dane i wpływa na procesy osądów, dyspozycji [raczej: podziału] i systematyzacji. Musimy ustanowić pola demonstracji, w których takie informacje mogą być opisywane bez zniekształceń, które uważamy za uzasadnione we wprowadzeniu poprzez odwołanie do twierdzeń lub pochwał ekspertów. (5) Modalność mów pochwalnych i działań jest inna niż konieczności, ewentualności i możliwości dyskursu sądowego, doradczego i dialektycznego. Epideiktyczne oracje i współczesne mowy pochwalne traktują o współczesności, a stwierdzenia, które stosują, są niepodważalne. Sądowa retoryka dotyczy przeszłości, acz sądy o przeszłości mogą być nieuniknione; doradcza retoryka mówi o przyszłości i jej propozycje są reprezentacją. (6) Pole retoryki pochwalnej jest

²⁸ *De inventione* ii. 57. 170–58. 175. [RMK]

epideiktyczne, nie apodeiktyczne i nie jest odgródzone od, ale odgródzone dla. W XIX wieku, gdy filozofowie szukali apodeiktycznych pewników, odkryli granice pojęć i rozumu. Pole pochwalnej retoryki powinno dostarczać pola do odkryć i inwencji, idąc poza zobowiązania, które są już znane oraz poza pola tej wiedzy. Pole retoryki pochwalnej jest wyrażone w twierdzeniach i jest odkrywane/zbadane przez sztukę inwencji lub odkrycia, jest polem „tematów/toposów” w dwóch znaczeniach, które nabyło: tematy do rozważania i miejsca [toposy] inwencji.

Tu jednak dobrze byłoby przywołać poglądy Philodemos, który zwracał uwagę, że tylko literatura może być opracowywana retorycznie (PHIL., *Peri rhetorikés*, I.19=Suppl. 11):

Retoryka [...] jest sztuką posiadającą [z konieczności] metody [zasady] i przekazującą określoną [konkretną] wiedzę. [...] celem retoryki nie jest przekonywać, ale przekonywać [przy pomocy] retorycznej mowy [mowy opracowanej zgodnie z regułami teorii retoryki]. Filozof przekonuje siłą logiki, Fryne — swej pięknosci; żadne nie przekonuje retorycznie.

W ten sposób Philodemos wskazuje na konieczność (?) oddzielenia w praktyce i argumentacyjnej, i w przygotowywaniu tekstów sytuacji, gdy winniśmy odwoływać się do *prawdy i piękna* (kalokagathia platońska!), jak w mowach/tekstach sądowych bądź doradczych. Tam wszędzie, gdzie obie idee winny być dla nas jasne i niewątpliwe.

A zatem chodzi badaczowi o rozdzielenie kwestii dowodów apodeiktycznych od epideiktycznych; ważne jest wskazanie na fakt, że problematyka dowodów epideiktycznych odnosi się do problemów współczesnych, czy raczej do opisu i następnie analizy kwestii związanych z doświadczeniem codzienności.

Następnie przechodzi McKeon do opisu problemów związanych z *Retoryką sądową i faktami* [poznanyimi z] *doświadczenia*. Tu na uwagę zasługuje sugestia, że konieczne jest poznanie metod weryfikacji i fałszowania w toku oskarżenia i obrony. Podkreśla problem wartości i przywołuje rozważania Kanta, szczególnie z *Krytyki władzy sądszenia*. Jednak nie w pełni rozumiem pominięcie rozważań z *Uzasadnienia metafizyki moralności*, gdzie kwestie te są przedstawione w sposób jaśniejszy.

„Sądzenie” jest terminem, którego używamy w odniesieniu do działania, sztuki i wiedzy. „Osądy” są decyzjami lub „wyrokami” w sądach, dotyczącymi przeszłych działań; są uznaniem lub krytyką dzieł sztuki; są konkluzjami lub „twierdzeniami”, które są prawdziwe lub fałszywe. Po tym, jak retoryka „prawnicza” stała się retoryką „sądową” w nomenklaturze Cicerona, powiązania między osądami, jako „wyrokami”, „ocenami” i „twierdzeniami” nie były omówione na każdym etapie rozwoju. Metody oskarżania i obrony zostały poszerzone do metod weryfikacji i fałszowania, a ich pola były uogólnione od przeszłych działań, które miały być osądzone, do faktów i wartości, które miały być określone i generalne prawdy oraz prawa, by być ustanowione. „Powód” dzieli produktywną niejasność osądu: „powód”

jest odkrywany w rzeczach, przytaczanych na usprawiedliwienie przed sędziami, wysuwany przeciw ustanowionym władzom, a powoli zdobywane uznanie w stopniowym rozwiązywaniu problemów. Osądy są głównym tematem w trzech Krytykach kantowskich, a w Krytyce władzy sąđenja [Kant] formułuje połączenie między teoretycznym i praktycznym rozumem, przez analizę sądów estetycznych i celowości osądów. Buntowaliśmy się przeciwko oddzieleniu faktów i wartości, i zwróciliśmy się do akcji i okoliczności, by je połączyć. To przeformułowanie naszych problemów sprawia, że bardzo ważne jest ustanowienie i badanie pola osądu, w którym fakty i wartości doświadczenia są związane ze sobą z danymi egzystencji, odkrytymi w nowo ustanowionym polu pochwały.

Wzrastające zainteresowanie nową hermeneutyką jest kolejnym znakiem potrzeby ustalenia praktycznej dziedziny osądów wiedzy i działania. W tym poszerzonym polu kontrowersyjna opozycja weryfikacji i fałszowania jest nierozwiązana przez zwycięstwo czy klęskę protagonistów, ale przez potwierdzenie lub obalenie hipotezy. Ponieważ sztuka interpretacji i osądów odnosi się do znanych prawd i wartości, pole wyrokowania zawiera całą zapisaną literaturę, która jest tematem hermeneutyki lub semantyki, ale zawiera również fakty i zapisy doświadczenia. Właśnie w tym polu hipotezy mogą stać się faktami i elementami inwencji, a odkrycia mogą być połączone w oświadczeniu lub postrzeganiu faktu. Jednym z ważnych zadań nowej architektonicznej sztuki retoryki produktywnej jest wyjaśnienie topologii²⁹ związku pól inwencji i osądów. Dzięki temu semantyka poznanych faktów i wartości może ponownie przyczynić się do odkrycia nowych prawd i produkcji nowych dokonań, a miejsca i elementy znów będą mogły być w ustanowieniu idei i argumentów, faktów i wartości.

Wreszcie przechodzi McKeon do kwestii związanych z *Retoryką doradczą i strukturą połączeń*.

„Doradztwo” i towarzyszące mu terminy „wybór” i „decyzja” są już uogólnione w naszym języku rozpoznania i działań. Dla Arystotelesa były terminami dotyczącymi praktycznej nauki etyki i były ograniczone do działań możliwych dla nas; w odniesieniu do takich działań możemy doradzać i wybierać środki, ale nie cele. Tematem retoryki politycznej były przyszłe działania. Gdy po Ciceronie „polityczne” oracje stały się „doradczymi”, połączyły się terminy sztuki, etyki, polityki i retoryki, a doradztwo mogło być stosowane nie tylko do celów i środków, ale też do teoretycznych i produktywnych oraz praktycznych problemów. Dyskutujemy nie tylko o celowych i niecelowych kwestiach, ale o dobru i złu, prawdzie i fałszu, przyjemnościach i obrzydliwościach. Podejmowanie decyzji i analiza metod wymagają uniwersalnego pola, a nasze uniwersalne metody mogą być użyte bardziej efektywnie, jeśli to pole będzie podlegało pozytywnemu definiowaniu, a nie tylko negatywnym ograniczeniom, wprowadzonym przez brak ograniczeń, nieskończoność czy nieokreśloność. Gdy retoryka werbalna została zuniwersalizowana, włączono do niej wszystkie formy dyskursu: sekwencje-wnioski, narrację, fabułę, lirykę, historię, aforyzm, paradoks — z pokrewnymi formami i metodami. Przywykliśmy do twierdzeń o relacjach między sztukami — że poezja prezentuje prawdę, że matematyka wyraża piękno, że historia przedstawia uniwersalne prawa — ale nie skonstruowaliśmy tematu, który wprowadza treść do działań i powiązań tych sztuk. Gdy chcemy to ustanowić, to musimy dać podstawowe znaczenie

²⁹ Autorowi chodzi o przekształcanie ciągle, jakiemu mogą ulegać pojęcia brane z obu pól; innymi słowy chodzi o mieszanie bądź zastępowanie wzajemne pojęć [JZL].

„strukturo”, które pojawiają się regularnie w naszej dyskusji o problemach edukacji i działań, a które potrzebują podwalin, jeśli formalna precyzja, zaczerpnięta z matematyki jest niemożliwa do przełożenia na konkretne procesy działań określone przez kontekst i temat.

Swoje rozważania na temat nowej retoryki zamyka podrozdziałem *Dialektyka i zasady obiektywności i komunikacji*.

Arystoteles traktował dialektykę jako odpowiednik retoryki. Różnice między nimi były częściowo konsekwencją różnicy między poszczególnymi odbiorcami retoryki i uniwersalnym audytorium dialektyki. Argumenty mogą być dostosowane do upodobań poszczególnych grup społecznych. Mogą również być także wypowiedziane poprzez sztukę, a więc każdy, kto używa sztuki lub inteligencji, może je zrozumieć i docenić. Różnice między dialektyką i retoryką stały się dla Cycerona różnicą między uniwersalnymi pytaniami filozofii i nauki a szczegółowymi pytaniami dotyczącymi poszczególnych działań indywidualnych ludzi w określonym czasie oraz miejscu. Rozwój nauki i komunikacji, zwiększenie wiedzy i formacja społeczności świata zaczęły układać podwaliny pod pole systematycznej organizacji jako systemu komunikacji dla uniwersalnych odbiorców — rodzaju ludzkiego — i jak system działania postępującego rozwoju i dochodzenia, technologii. Jest to pole, które dostarcza fundamentów intersubiektywnej komunikacji wśród ludzi i grup oraz dla obiektywizacji wniosków z badań i działania³⁰. Właśnie wewnątrz tego pola możliwe światy, które są omawiane pod kątem planów i polityki, są konstruowane, a tezy, które są prezentowane, zmieniają się w zasady. Tezy i zasady mają historię, która wraca w tradycji do zasad, które były nazwane odwiecznymi i uniwersalnymi, ale były także wywiedzione z tez, które postulowały bycie w kontekście czynnika, jego środowiska i jego tematu. Jest to pole refleksyjności i odpowiedzialności, które musi być badane w racjonalnych działaniach, dotyczących praworządności i sprawiedliwości, praw i konwencji, sankcji i zobowiązań, pożytku i wartości oraz opinii i prawd³¹. Pole nowej dialektycznej retoryki, debaty i dialogu, jest kulturowane przez przypadek i przez sztukę. Architektoniczno-produktywne badanie pola tych działań może położyć podwaliny, poprzez zorientowanie retoryki z opozycji przeszłości do rozumienia i planowania nowych procesów oraz potrzeb teraźniejszości.

Werbalna retoryka tworzy wiele argumentów i jest architektoniczna pod kątem postaw. Dostarcza zasad, zarówno w sensie dawania podwalin i wskazówek dla konstrukcji architektonicznej sztuki produktywnej retoryki i filozofii, które mogą być użyte do produktywnej metody sztuk i tematów dla rzeczywistych problemów ery technologii. Powinna to być retoryka, która łączy formę z treścią, narzędzia z produktem, obraz z „zawartością” znaczeniową, przedstawiciela/mówcę z widownią, intencję z rozumem. Nie powinna czynić technologii działaniem maszyny, w której przekaz jest przekazem; nie powinna brać jej formy z jej przekątnika i nie powinna być przystosowana do komunikowania dowiedzionych osądów (które są konkurującymi toposami) lub rewolucyjnych przekonań (które powtarzają dogmaty) w przypuszczeniu i zawiadomieniu, że mogły być oddzielone od tradycyjnych celów lub nowych podmiotów i że są w jakimś stopniu środkami do [osiągnięcia] tych celów. Powinny być one raczej przystosowane do badania, gdzie jest przyczyna niż do semantycznej analizy tego, co ktoś inny powiedział. Powinna być pozytywna w polu

³⁰ Kwestie te świetnie uzupełniają m.in. rozważania w zakresie krytyki retorycznej oraz retoryki krytycznej, por. Foss 2004, McKerrow 1989, 91–111.

³¹ Tu trzeba przypomnieć rozważania Kossielecka, por. Kossieleck, *passim*.

kreacji, a nie bierna w odbiorze danych, faktów, znaczeń i obiektywnej organizacji. Powinna być to sztuka [do zastosowania] w każdej sytuacji, niezależnie co ktoś powie, czy była dobrze, czy źle osądzona, łącząca na polu relacji i dowodzenia, co pokazuje pewien system i zasady, które są istotne jako temat, istota i produkt³². W erze technologicznej wszyscy ludzie powinni mieć [opanowaną] sztukę tworzenia, osądzania, dyspozycji oraz organizacji. Powinna być przystosowana do indywidualnego rozwoju i wkładu w formowanie wspólnej dziedziny, w której tematem badania nie jest: jak wykorzystać środki do osiągnięcia zaakceptowanych celów, zorganizowanych w hierarchie, ale wyliczenie użycia i zastosowania [tych środków, wraz z konsekwencjami, jakie z ich zastosowania płyną]. Sztuka, dzięki której można by osiągnąć cele przy użyciu znacznie zwiększonych dostępnych środków, aby wyznaczyć nowe cele oraz wyeliminować sprzeczności i podziały oparte na dotychczasowej rywalizacji o niewystarczające środki³³.

Cóż można powiedzieć w podsumowaniu rozważań McKeona? Przy wszystkich wątpliwościach – znalazły się one głównie w przypisach – generalne sugestie badacza są nie do podważenia. Zarazem należy pamiętać, że nawet jeśli nie odnosi się on bezpośrednio do tradycji pragmatyzmu amerykańskiego – Charles S. Pierce, William James – (Tatarkiewicz 1958, III.270–285), to jego „echa” wyraźnie pobrzmiwają w jego projekcie „nowej retoryki”. Jak podkreśla Tatarkiewicz (ibidem, III.283):

U Jamesa pragmatyzm miał charakter wolnościowy, tolerancyjny, demokratyczny, humanistyczny [...].

Te poglądy pojawiają się także i w myśli McKeona. Stąd też położenie nacisku na „produktywność” retoryki; ma ona być narzędziem o charakterze praktycznym: wyrażnie na to wskazuje zamykający jego rozważania passus dotyczący *architektonicznej sztuki produktywnej retoryki i filozofii*. Wielką zasługą McKeona jest ponowne połączenie retoryki i filozofii, elokwencji i mądrości. I to jest nieprzemijająca wartość jego rozważań.

Tłumaczenie: Kinga Stanaszek-Bryc³⁴,
przejrzał i przypisami oraz komentarzem opatrzył: Jakub Z. Lichański³⁵

³² Pisała o tych kwestiach Sonja K. Foss w artykule *Rhetorical Criticism As the Asking of Question* z 1989 roku, por. Foss 1989, 191–196 i jej artykuł jest świetnym uzupełnieniem sądu McKeona [JZL].

³³ Autor ma na myśli, jak sądzę, środki, jakimi dysponuje klasyczna teoria retoryki, których repertuar, zdaniem Autora, winien być poszerzony o nowe. Tych środków może dostarczyć obecnie m.in. krytyka retoryczna, por. McKerrow 1989, 91–111; Foss 2004. Osobnym problemem, który tylko sygnalizuję, jest zagadnienie tzw. epistemologii znaturalizowanej, która opisuje i analizuje nowe metody badań, por. Kim 2008, 538–551; jest to rozwinięcie wcześniejszych propozycji Van Quine’a. Propozycja jest istotna, bowiem dotyczy zagadnień uzasadniania w argumentacji [JZL].

³⁴ Kinga Stanaszek-Bryc, ORCID 0009-0001-9225-8388.

³⁵ Jakub Z. Lichański, ORCID 0000-0002-1943-5069.

Bibliografia do przypisów

Teksty

ARIST. = Arystoteles

- Arystoteles, *Analitiki pierwsze i wtóre*, tł., wstęp, komentarz Kazimierz Leśniak, PWN: Warszawa 1973 [BKF].
- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tł., opr., wstęp Daniela Gromska, PWN: Warszawa 1982 [BKF].
- Arystoteles, *Metafizyka*, tł., wstęp, opr., skrowidz Kazimierz Leśniak, PWN: Warszawa 1983 [BKF].
- Arystoteles, *Poetyka*, tł., wstęp, komentarz Henryk Podbielski, wyd. 2, Wyd. Z.N. im. Ossolińskich: Wrocław et al., 1989 [BN II. 209].
- Arystoteles, *Retoryka*, w: tenże, *Retoryka. Poetyka*, wstęp, tł., komentarz Henryk Podbielski, PWN: Warszawa 1988, s. 3–296.
- Cicerone, Markus Tullius, *Opere retoriche (De Oratore, Brutus, Orator)*, ed., intr. Giuseppe Noricio, Unione Tipografico-Editrice Torinese: Torino 1970.
- Cicerone, Markus Tullius, *Rhetorici libri qui vocantur De inventione*, with an English translation by H.M. Hubbel, Harvard Univ. Press: Harvard 1959.
- Conley, Thomas M., *Rhetoric in the European Tradition*, The Univ. of Chicago Press: Chicago and London 1990.
- Foss, Sonja K., *Rhetorical Criticism As the Asking of Question*, "Communication Education" 1989, Vol 38, pp. 191–196 [pol. tł. „Forum Artis Rhetoricae” 2016, 47 (4), s. 70–79].
- Foss, Sonja K., *Rhetorical Criticism. Exploration & Practice*, ed. 3, Waveland Press: Prospects Heights, Ill., 2004.
- Hermogenes, *Sztuka retoryczna*, tł., wstęp, komentarz H. Podbielski, Wyd. TN KUL: Lublin 2012 [seria: Źródła i Monografie, t. 390].
- Kant, Immanuel, *Krytyka czystego rozumu*, tł., wstęp, przypisy Roman Ingarden, t. 1–2, PWN: Warszawa 1957.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Ph. Reclam, jun., Vlg.; Leipzig 1971 [tzw. Akademie Vlg.].
- Mill, John Stuart, *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej* (1843), tł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1962.
- PHIL. = Philodemos.
- Philodemos, *Perí rhetorikés. On Rhetoric*, Books 1 and 2, Translation and Exegetical Essays Clive Chandler, New York, London 2006.
- Ramus, Petrus (Pierre de la Ramee), *Scholae in liberales artes*, Basileae 1569.
- Schopenhauer, Arthur, *Poczwórne źródło twierdzenia o podstawie dostatecznej* (1813), tł. Ignacy Grabowski, Wyd. vis-a-vis etiuda: Kraków 2015.
- Taleus Audomarus, *Rhetorica a Petri Rami... praelectionibus observata*, Raków [przed 1609]: wcześniej wydane w: Francoforti, apud Andrean Wechelum 1575.
- Whewell, William, *History of the Inductive Sciences* (1837) – dowolne wydanie.
- Whewell, William, *The Philosophy of the Inductive Sciences* (1840) – dowolne wydanie.

Opracowania

- Historie de la rhetorique dans l'Europe moderne*, ed. M. Fumaroli, PUF: Paris.
- Historisches Worterbuch der Rhetorik*, Hrsg. von W. Kroll, G. Ueding, J. Knappe, Red. G. Kalivoda et al., Bd. 1–12, Max Niemeyer Vlg.; De Gruyter: Tubingen, Berlin–Boston 1992–2015.
- Quintilian and the Law. The Art of Persuasion in Law and Politics*, ed. by Olga Tellegen-Couperus, Leuven Univ. Press: Leuven 2003.

- Achmanow, Aleksander, *Logika Arystotelesa*, tł. Andrzej Zabłudowski, Barbara Stanosz, PWN: Warszawa 1965.
- Antognazza, Maria Rosa, *Leibniz. Biografia intelektualna*, tł. Zuzanna i Łukasz Lamżowie, Wyd. Copernicus Center Press: Kraków 2018.
- Ax, Wolfram, *Lexis und Logos. Studien zur antiken Grammatik und Rhetorik*, hrsg. F. Grewing, Stuttgart 2000.
- Bartošek, Milan, *Encyclopedie Římskeho Práva*, Panorama: Praha 1981.
- Burke, Kenneth, *A Grammar of Motives*, Univ. of California Press: Berkeley et al., 1969.
- Conley, Thomas M., *Rhetoric in the European Tradition*, The Univ. of Chicago Press: Chicago and London 1990.
- Gordon, Mieczysław, *Leibniz*, WP: Warszawa 1974 [seria: Myśli i Ludzie].
- HWdR = *Historisches Woerterbuch der Rhetorik*, Hrsg. von Gert Ueding, Red. G. Kalivoda, F.-H. Robling, Th. Zinsmaier, S. Froehlich, Bd. 9, Max Niemeyer Vlg.: Tübingen 2009.
- Kaegi, Adolf, *Benselers Griechisch-Deutsches Schulwoerterbuch...*, 12 Auflage, Teubner Vlg.: Leipzig-Berlin 1904.
- Kim, Jeagwon, *What Is „Naturalized Epistemology?“* (1988), w: *Epistemology. An Anthology*, red. J. Kim, E. Sosa, Blackwell: Oxford 2008, s. 538–551 [tł. pol. M. Garbowski, w: „Roczniki filozoficzne” 2016, t. LXIV, nr 2, s. 115–141].
- Kirkeby O.F. (2008), *Protreptik: filosofisk coaching i ledelse*, Fredreriksberg C. [https://books.google.pl/books?id=FZ3i_ZQ7Ce0C&pg=PA7&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, (4.02.2021)].
- Kostkiewiczowa, Teresa, *Odległe źródła refleksji o wzniosłości: co się stało między Boileau a Burkiem*, „Teksty Drugie” 1966, nr 2/3 (38/39), s. 513.
- Kosseleck, Reinhart, *Semantyka historyczna*, tłum. W. Kunicki, wybór i opr. H. Orłowski, Poznań: Wyd. Poznańskie 2012.
- Lalande, Andre, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, ed. 11, PUF: Paris 1972.
- Lausberg, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Bd. 1–2, Beck Vlg.: München 1973 [tł. pol. A. Gorzkowski, Wyd. Homini: Bydgoszcz 2002].
- Lichański, Jakub Z., *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. 1–2, DiG: Warszawa 2007.
- Lichański, Jakub Z., *Czy protreptyk wart jest przywrócenia w edukacji szkolnej*, „Kształcenie językowe” 2021, 29 (19), s. 11–17.
- Marshall M., *Reading Plato's Dialogues to Enhance Learning and Inquiry. Exploring Socrates' Use of Protreptic for Student Engagement*, New York 2021, NY (Seria: Routledge International Studies in the Philosophy of Education).
- McKerrow, Raymie, *Critical Rhetoric: Theory and Praxis*, „Communications Monographs” 1989, 56 (2), pp. 91–111.
- Semsch, Klaus. Bonnefoit, Regine. Krones, Hartmut, *Symbol, Symbolismus*, In: *HWdR*, 2009, Bd. 9, 298–331.
- Tatarkiewicz, Władysław, *Historia filozofii*, wyd. nowe, przejrane i uzupełnione, t. 1–3, PWN: Warszawa 1958.
- Tellegen-Couperus, Olga, *A Short History of Roman Law*, Routledge: London 1993.
- Volkman Richard E., *Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht dargestellt*, Teubner Vlg.: Leipzig 1885.
- Volkman, Richard E., *Wprowadzenie do retoryki Greków i Rzymian*, tł. L. Bobiatyński, opr., przyp., bibliogr. H. Cichocka, J.Z. Lichański, wyd. 2, Wyd. UW: Warszawa 1995.
- Walker, Janice, *Ponowne odkrycie retoryki: klasyczny kanon w dobie komputerów*, tł. Anna Durka, Jakub Z. Lichański, „Forum Artis Rhetoricae” 2004, 1 (1), s. 84–93.
- Welch, Kathleen E., *Electric Rhetoric. Classical Rhetoric, Oralism, and New Literacy*, The MIT Press: Cambridge, MAS.: London 1999.

Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, *Die griechische Literatur des Altertums*, w: *Die Kultur in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. von P. Hinneberg, Teubner Vlg.: Leipzig 1905, Bd. I.8, S. 1–236.

Wolff, Hans Julius, *Roman Law: an Historical Introduction*, Univ. of Oklahoma Press: Oklahoma 1951.

Anna Barańska-Szmitko, Anita Filipczak-Białkowska

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI
JULILEUSZOWEJ PROF. DR HAB. GRAŻYNY
HABRAJSKIEJ, *TEORIE I PRAKTYKI*
KOMUNIKACJI 2, ŁÓDŹ, 5–7.09.2023 R.

REPORT FROM THE JUBILEE
CONFERENCE OF PROF. PH.D. GRAŻYNA
HABRAJSKA *THEORIES AND PRACTICES*
OF COMMUNICATION 2

KATEDRA
DZIENNIKARSTWA
I KOMUNIKACJI
SPOŁECZNEJ
Wydział Filologiczny UL

TEORIE I PRAKTYKI KOMUNIKACJI 2

konferencja jubileuszowa

prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej

05 – 07.09.2023 r.

Obrady odbywają się w Centrum Szkoleniowo-Konferencyjnym Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Rogowska 35, Łódź, sala nr 5. Posiłki (obiady, kolacje, przerwy kawowe) w sali bankietowej (nr 2), w tym samym budynku.

05.09.2023 (wtorek)

14:00 obiad

15:00 Otwarcie konferencji przez prof. Uł dr hab. Monikę Worsowicz, prodziekan ds. studenckich Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego
Przemówienie prof. dr hab. Barbary Bogolebskiej, współzałożycielki Katedry Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego
Przemówienie prof. dr hab. Iwony Hofman, przewodniczącej Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej

15:30-17:30

15:30-15:50	prof. dr hab. Aleksy Awdiejew	Rozumienie w komunikacji (zasady i sposoby analizy)
15:50-16:10	prof. dr hab. Michael Fleischer (SWPS), dr hab. Annette Siemes (UWr)	Dekoratorzy - kuglarze - projektanci, czyli jak to jest z tą sztuką
16:10-16:30	prof. dr hab. Jakub Lichański (UW)	Retoryka i komunikacja - dopowiedzenia
16:30-16:50	prof. dr hab. Barbara Bogolebska (UŁ)	Creative i non-fiction writing, czyli o kompendiach pisarskich Remigiusza Mroza i Mariusza Szczygła w kontekście retorycznym

16:50-17:10 dyskusja

17:10-17:30 przerwa kawowa

17:30-19:30

17:30-17:50	prof. UPH dr hab. Dobrosław Bagiński (UPH)	O idei prawdy
17:50-18:10	prof. UMCS dr hab. Jan Pleszczyński (UMCS)	Komunikologia znaturalizowana
18:10-18:30	prof. dr hab. Anna Bednarczyk (UŁ)	Maksymilian Wołoszyn – Wiktor Woroszyński (tłumaczenie z przełożenia)
18:30-18:50	prof. PŁ dr hab. Piotr Mastalerz (PŁ)	Koloryzm w malarstwie polskim i jego wpływ na moje poszukiwania formalne

18:50-19:20 dyskusja

19:30 uroczysta kolacja

06.09.2023 (środa)

10:00-12:10

10:00-10:20	prof. dr hab. Jacek Perlin (UW)	Kategoria płci w języku polskim
10:20-10:40	dr Wiesław Czechowski (UKW)	Komunikacyjna analiza operatora 'i to'
	prof. Uł dr hab. Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz (UŁ)	"Autorytet" w korpusach języka polskiego
10:40-11:00	prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz (UWM)	Perswazja poprzez implikację
11:00-11:20		
11:20-11:50		dyskusja
11:50-12:10		przerwa kawowa

TEORIE I PRAKTYKI KOMUNIKACJI 2
konferencja jubileuszowa prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej
05 – 07.09.2023 r.

06.09.2023 (środa)

12:10-14:15

12:10-12:30	prof. UMCS dr hab. Alfred Wierzbicki (UMCS)	Czy solidarność to tylko piękny sen?
12:30-12:50	prof. dr hab. Michael Fleischer (SWPS)	Zależność między systemem społecznym a komunikacją (czyli jak przejść od komunikacji do działań i odwrotnie)
12:50-13:10	prof. dr hab. Jarosław Pluciennik (UŁ)	Nowy Alfabet, nowe Abecadło. O potrzebie kształcenia krytyczno-medialnych kompetencji
13:10-13:30	prof. dr hab. Zbigniew Nęcki (KAAFM)	Emocje jako źródło i jako skutek komunikowania
13:30-14:00	dyskusja	
14:10	obiad	

16:00-17:45

16:00-16:20	prof. UW r dr hab. Piotr Lewiński (UWr)	Antoni Krasnowolski – dziewiętnastowieczny protokomunikatywista?
16:20-16:40	prof. UŁ dr hab. Mariusz Bartosiak (UŁ)	Milczący sens horyzontu poznawczo-performatywnego - ciąg dalszy krytyki władztwa rozumu
16:40-17:00	prof. dr hab. Marek Ostrowski (UŁ)	Kilka uwag o poprawności politycznej w kontekście seksualności. Perspektywa lacanowska.
17:00 - 17:30	dyskusja	
17:45	kolacja	

07.09.2023 r. (czwartek)

09:00-11:10

09:00-09:20	prof. UKSW dr hab. Rafał Leńniczak (UKSW)	Mowa nienawiści w perspektywie mediatyzacji religii w epoce postsekularnej. Kilka uwag do dyskusji
09:20-09:40	dr Krzysztof Ozga (UJ)	(De)putinizacja – ideologem hasłowy we współczesnym dyskursie medialnym.
09:40-10:00	prof. UW r dr hab. Michał Grech (UWr), dr Kamil Olender (UWr)	Strategie nazewnictwa kierunków studiów jako odzwierciedlenie rozwoju dyscypliny
10:00-10:20	prof. SWPS dr hab. Mariusz Wszółek (SWPS)	Niekomplementarność alternatywnych doktryn projektowych na przykładzie projektowania opakowań
10:20-10:50	dyskusja	
10:50-11:10	przerwa kawowa	

11:10-13:00

11:10-11:30	prof. dr hab. Iwona Nowakowska-Kempna (UJD), mgr Sandra Camm (UJD)	O „Panu Tadeuszu” inaczej. Dyskurs o potrawach, kuchni i kulturze narodowej
11:30-11:50	dr Błażej Filanowski (UŁ)	Łódź Miasto Akademickie: pomysł na wizerunek miasta i jego widmowa obecność
11:50-12:10	dr Zofia Władysław-Luczak (UŁ)	Przestrzenne reguły percepcji
12:10-12:30	mgr Karolina Dobrosz (UŁ)	Kompozycja oparta na bliskości przestrzennej i podobieństwie jako narzędzie perswazy wizualnej
12:30-13:00	dyskusja	
13:10	obiad	

SPRAWODZANIE

Konferencja „Teorie i praktyki komunikacji 2”, która odbyła się w Łodzi w dniach 5–7 września 2023 r., zorganizowana została przez Katedrę Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Druga już edycja konferencji miała wymiar szczególny, bowiem dedykowana była prof. dr hab. Grażynie Habrajskiej, wybitnej językoznawczynie i badaczce komunikacji społecznej, współautorce koncepcji gramatyki komunikacyjnej, współzałożycielce łódzkiego kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna, wychowawczynie wielu pokoleń studentów.

Akademicka działalność prof. Grażyny Habrajskiej związana jest z Łodzią, gdzie ukończyła studia na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego i zdobywała kolejne stopnie naukowe. Inicjowała współpracę między uczelniami, współtworząc m.in. Zespół Naukowo-Badawczy Gramatyki Komunikacyjnej, skupiający badaczy z UŁ, UJ i UKW w Bydgoszczy. Utworzyła specjalizację dotyczącą *public relations*, czyniąc łódzkie dziennikarstwo jednym z pierwszych kierunków w Polsce uczących w tym zakresie. Liczne konferencje, których była pomysłodawczynią i organizatorką, gromadziły zawsze szerokie grono wybitnych badaczy reprezentujących różne dyscypliny nauki i gałęzie sztuki. Przez lata swojej pracy zajmowała różne stanowiska kierownicze i działała jako związkowiec. Znaczenie prof. Grażyny Habrajskiej dla polskiej nauki potwierdzone zostało podczas konferencji „Teorie i praktyki komunikacji 2” poprzez udział w wydarzeniu znakomitego grona uczestników, naukowych przyjaciół i uczniów jubilatki.

Konferencja, otwarta przez dr hab. Monikę Worsowicz, następcę prof. Grażyny Habrajskiej na stanowisku kierownika Katedry Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, rozpoczęła się związanymi z jubileuszem przemówieniami. Jako pierwsza do zabrania głosu zaproszona została prof. dr hab. Barbara Bogołębska, wieloletnia kierownik Katedry Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, która wraz z prof. dr hab. Grażyną Habrajską i prof. dr hab. Elżbietą Pleszkun-Olejniczakową utworzyła tę jednostkę. Profesor Bogołębska pogratulowała swojej następczyni, prof. Habrajskiej, kierowania Katedrą, doceniając utrzymanie wysokiego poziomu funkcjonowania jednostki w czasie obfitującym w nieprzewidywalne i rewolucyjne w swych konsekwencjach wydarzenia, jak pandemia czy reforma szkolnictwa wyższego. Na zakończenie życzyła dalszych sukcesów. Prof. dr hab. Iwona Hofman, występująca w roli prezes Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej i reprezentantki lubelskich badaczy mediów, odczytała sformułowane przez te środowiska listy gratulacyjne skierowane do prof. Grażyny Habrajskiej, w których podkreślano wpływ działalności naukowo-badawczej jubilatki na polską naukę, dyscyplinę nauk o mediach i komunikacji społecznej, a także znaczenie łódzkiego ośrodka jako jednostki o długich tradycjach badań medioznawczych.

Na zakończenie części uroczystej profesor Grażynie Habrajskiej wręczony został tom jubileuszowy pt. *Teorie i praktyki komunikacji 2*, redagowany przez Annę Barańską-Szmitko i Anitę Filipczak-Białkowską, będący prezentem od przyjaciół i uczniów jubilatki.

REPORT

The conference „Theories and practices of communication 2”, which took place in Łódź on September 5–7, 2023, was organized by the Department of Journalism and Social Communication at the University of Łódź. The second edition of the conference had a special dimension because it was dedicated to prof. Ph.D. Grażyna Habrajska, an outstanding linguist and social communication researcher, co-author of the concept of communicative grammar, co-founder of the journalism and social communication studies in Łódź, educator of many generations of students.

Academic activity of prof. Grażyna Habrajska is associated with Łódź, where she graduated from the Faculty of Philology of the University of Łódź and obtained further academic degrees. She initiated cooperation between universities, co-creating, among others: Scientific and Research Team for Communicative Grammar, bringing together researchers from the University of Łódź, the Jagiellonian University and UKW in Bydgoszcz. She created a specialization in public relations, making journalism in Łódź one of the first fields of study in Poland teaching in this field. Numerous conferences, which she initiated and organized, always gathered a wide group of outstanding researchers representing various disciplines of science and branches of art. Throughout the years of her career, she held various managerial positions and was active as a trade unionist. The importance of prof. Grażyna Habrajska's contribution to Polish science was confirmed during the conference „Theories and Practices of Communication 2” by the participation of an excellent group of participants, scientific friends and students of the birthday girl.

The conference, opened by dr hab. Monika Worsowicz, successor of prof. Grażyna Habrajska as head of the Department of Journalism and Social Communication at the University of Lodz, began with speeches related to the anniversary. Prof. was the first to be invited to speak. Ph.D. Barbara Bogolewska, long-time head of the Department of Journalism and Social Communication at the University of Lodz, who, together with prof. Ph.D. Grażyna Habrajska and prof. Ph.D. Elżbieta Pleszkun-Olejniczakowa created this unit. Professor Bogolewska congratulated her successor, prof. Habrajska, managing the Department, appreciating the maintenance of a high level of functioning of the unit in a time full of unpredictable and revolutionary events, such as a pandemic or the reform of higher education. Finally, she wished him further success. Prof. Ph.D. Iwona Hofman, acting as

the president of the Polish Society of Social Communication and a representative of Lublin media researchers, read congratulatory letters from these circles addressed to prof. Grażyna Habrajska, which emphasized the impact of the birthday girl's scientific and research activities on Polish science, the discipline of media studies and social communication, as well as the importance of the Łódź center as an entity with a long tradition of media studies.

At the end of the ceremonial part, Professor Grażyna Habrajska was presented with an anniversary volume entitled *Theories and practices of communication 2*, edited by Anna Barańska-Szmitko and Anita Filipczak-Białkowska, a gift from the birthday girl's friends and students. The authors then discuss the conference program as well as the content of the volume *Theories and Practices of Communication 2* prepared for Professor Habrajska.

Referaty wygłoszone pierwszego dnia konferencji podzielone zostały na dwie sekcje. Pierwszą poświęcono procesom tworzenia i rozumienia w ujęciu *stricte* komunikacyjnym i retorycznym. Prof. dr hab. Aleksy Awdiejew poddał pod dyskusję swoją propozycję zasad i sposobów analizy rozumienia w komunikacji, prof. dr hab. Michael Fleischer i dr hab. Annette Siemes skupili się na funkcji sztuki w komunikacji, prof. dr hab. Jakub M. Lichański wskazywał na relację między retoryką i komunikacją, a prof. dr hab. Barbara Bogołębska przedstawiła retoryczny wymiar podręczników pisarskich Remigiusza Mroza i Mariusza Szczygła. W sekcji wieczornej prowadzono rozważania filozoficzno-artystyczne. Wysłuchano i dyskutowano nad wystąpieniami prof. UPH dr. hab. Dobrosława Bagińskiego, zastanawiającego się nad ideą prawdy, jak również prof. UMCS dr. hab. Jana Pleszczyńskiego, prezentującego autorskie ujęcie komunikologii znaturalizowanej. Głos zabrali także przedstawiciele łódzkiego środowiska naukowego: prof. dr hab. Anna Bednarczyk z Uniwersytetu Łódzkiego podjęła problematykę tłumaczeń, a prof. PŁ dr. hab. Piotr Mastalerz wskazywał na znaczenie koloryzmu nie tylko dla polskiego malarstwa, ale także dla jego własnej twórczości artystycznej.

Dzień zakończyła uroczysta kolacja, którą zgromadzeni uczestnicy konferencji, wieloletni przyjaciele i uczniowie prof. Grażyny Habrajskiej uświetnili spontanicznymi przemówieniami oraz przygotowanym specjalnie dla jubilatki występem artystycznym – jego głównymi wykonawcami byli p. Aleksandra Kędra oraz prof. dr hab. Marek Ostrowski.

W porannej sekcji obrad drugiego dnia występowali badacze skupieni na pragmatycznej warstwie języka. Prof. dr hab. Jacek Perlin wskazał funkcjonowanie kategorii płci w języku polskim, dr Wiesław Czechowski przedstawił wyniki komunikacyjnych analiz operatora „i to”, natomiast prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz wskazywał na działanie perswazji przez implikację. Tego samego dnia konferencji poruszano też tematykę wpływu działań komunikacyjnych na sprawy

społeczne i relacje interpersonalne. Wysłuchano inspirujących do ożywionych dyskusji wystąpień prof. UMCS dr. hab. Alfreda Wierzbickiego, zastanawiającego się nad ideą solidarności i jej funkcjonowaniem, prof. dr. hab. Michaela Fleischera, który wskazywał na relacje między komunikacją a systemem społecznym, i prof. dr. hab. Zbigniewa Nęckiego, wskazującego na emocje jako źródło i skutek komunikacji. W sekcji popołudniowej referat pt. „Antoni Krasnowolski – dziewiętnastowieczny protokomunikatywista?” przedstawił prof. dr. hab. Piotr Lewiński, koncepcję horyzontu poznawczo-performatywnego zaprezentował prof. dr. hab. Mariusz Bartosiak, a prof. dr. hab. Marek Ostrowski pochylił się nad zagadnieniem poprawności politycznej.

Trzeci dzień konferencji rozpoczęła sekcja poświęcona najnowszym trendom w praktyce komunikacji społecznej. O konsekwencjach mediatyzacji religii mówił prof. dr. hab. Rafał Leśniczak, nad pojęciem (de)putynizacji jako nowym zjawiskiem w dyskursie medialnym pochylił się dr Krzysztof Ozga. Kolejno zgromadzeni podczas konferencji słuchacze mogli wysłuchać referatów prof. UW dr. Michała Grecha i dra Kamila Olendra o strategiach nazewniczych dziennikarskich i pokrewnych kierunków studiów, w których upatrują odzwierciedlenia zmian w rozwijającej się dyscyplinie, oraz wystąpienia prof. SWPS dr. hab. Mariusza Wszółka poświęconego popularnym i alternatywnym doktrynom projektowym.

W drugiej części obrad wyniki swoich badań przedstawili badacze reprezentujący Katedrę Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej UŁ: dr Błażej Filanowski pokazał analizę wizerunku Łodzi jako miasta akademickiego, natomiast, dr Zofia Władyka-Łuczak oraz mgr Karolina Dobrosz skupiły się na regułach percepcji i rozwiązaniach kompozycyjnych w roli narzędzi wizualnej perswazji w reklamach perfum.

Konferencja pokazała, jak ważnymi i istotnymi dla rozwoju badań nad komunikacją są studia podejmowane przez prof. Grażynę Habrajską oraz zespół badaczy, których wokół siebie zgromadziła, lub naukowych przyjaciół, których od lat inspiruje. Badania te są ważne nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, ale także stanowią impuls do badań nad mediami oraz wskazują nowe kierunki rozwoju edukacji w zakresie dziennikarstwa, komunikacji społecznej i medioznawstwa.

W konferencji wzięło udział 35 osób z różnych ośrodków z całej Polski. Wygłoszone referaty częściowo nawiązywały do artykułów zgłoszonych do tomu *Teorie i praktyki komunikacji 2*, który został przygotowany na wspomnianą konferencję jubileuszową, patrz informacja poniżej. Niezwykle inspirująca była także dyskusja, jaka się po nich wywiązała.

Jednocześnie trzeba koniecznie odnotować publikację tomu pt.: *Teorie i praktyki komunikacji 2*, red. Anna Barańska-Szmitko, Anita Filipczak-Białkowska, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego: Łódź 2023, który został przygotowany na

wspomnianą konferencję jubileuszową. Zawiera on 39 rozpraw poświęconych problematyce komunikacji, a także *Wykaz prac autorstwa prof. dr hab. Grażyny Habrajskiej*, a także we *Wprowadzeniu* autorstwa Anny Barańskiej-Szmitko i Anity Filipczak-Białkowskiej życiorys naukowy Pani Profesor.

Książka daje bardzo szeroką panoramę badań nad zagadnieniem teorii i praktyk komunikacji. Wśród autorów artykułów w niej zawartych znaleźli się uczestnicy opisanej wyżej konferencji, którzy w osobistych wystąpieniach przedstawili zagadnienia opisane wcześniej w tekstach zamieszczonych w publikacji (Marek Ostrowski, Piotr Lewiński, Wiesław Czechowski, Zbigniew Nęcki, Jan Pleszczyński, Krzysztof Ozga, Zofia Władyka-Łuczak, Karolina Dobrosz). W tomie jubileuszowym pojawiły się też opracowania niezależne od tematyki referatów wygłoszonych w trakcie obrad. Do takich należy tekst Michaela Fleischera dotyczący porównania diagnozy kapitalizmu z lat 60. minionego stulecia z obecną perspektywą, a także dwa opracowania Jacka Perlina poświęcone funkcji dystynktywnej miejsca akcentu w języku polskim oraz rozróżnianiu męskoosobowości semantycznej od gramatycznej. W tomie jubileuszowym zgromadzone zostały jednak nie tylko opracowania uczestników konferencji, ale także innych znakomitych badaczy. W tej grupie wymienić należy Annę Dąbrowską, której dociekania w publikacji poświęcone są tematyce listów Johanna Ernestiego, traktowanych w osiemnastym wieku jako materiały dydaktyczne do nauki języka niemieckiego i polskiego. O komunikologii jako nauce otwartej napisała Eliza Grzelak. Iwona Nowakowska-Kempna i Sandra Camm przedstawiły cechy dyskursu o potrawach w „Panu Tadeuszu”, Ryszard Tokarski rozważył różnice istniejące między wyodrębnianymi typami obrazu świata, szczególnie koncentrując się na właściwościach jego tekstowej odmiany. Jolanta Antas przygotowała lżejszy w tonie rozdział o komunikacji z psem, ale także wspólnie z Jakubem Pstrągiem opracowała analizę haseł z Marszów Kobiet z 2021 r. Tom zawiera również opracowanie Wiesława Czechowskiego wskazujące na złożoną naturę komunikowania, refleksje Elżbiety Tabakowskiej na temat języka jako swoistej instrukcji obsługi, a także studium przypadku na temat hejtu w „Wiadomościach” TVP, przygotowane przez Marka Palczewskiego. O grupie internetowej Sandomierzanie i Sympatycy Sandomierza traktuje tekst Joanny Mikosz. Agnieszka Barczyk-Sitkowska omówiła rezultaty badań dotyczących wizerunku łódzkiego dziennikarstwa w oczach absolwentów, a wyniki ankiet na temat globalnego ocieplenia oraz szczytu klimatycznego COP26 zaprezentowała w swoim tekście Annette Siemes. Autorską metodę analizy twórczości Bolesława Leśmiana zaproponował Jakub Z. Lichański, a Iwona Hofman przedstawiła refleksje na temat lektury Wiesława Myślińskiego. Jarosław Płucienik przedstawił wybrane materiały do słownika figur dyskursu epoki postprawdy. W rozdziale przygotowanym przez Rafała Leśniczaka znalazła się analiza wartości politycznych w komunikowaniu polskich biskupów w kontekście kryzysu migracyjnego z 2021 roku. Tom zamknął tekst Włodzimierza Adamiaka dotyczący

wizerunku Łodzi, jaki wyłonił się z prac studentów łódzkiego dziennikarstwa. Poniżej zamieszczono spis treści z pełnym brzmieniem tytułów rozdziałów.

<i>Wprowadzenie</i> (Anna Barańska-Szmitko, Anita Filipczak-Białkowska).....	9
<i>Wykaz prac naukowych autorstwa Grażyny Habrajskiej</i>	19
Krzysztof Grzegorzewski – <i>Profesor Grażynie panegiryk współczesny</i>	29
Anna Dąbrowska – <i>Zaskakujące tematy w „Sonderliche Polnisch-Deutsche Missiven...” Johannes Ernestiego</i>	31
Jacek Perlin – <i>Męskoosobowość semantyczna a gramatyczna. Próba uporządkowania</i>	39
Jacek Perlin – <i>Funkcja dystynktywna miejsca akcentu w wyrażeniach syntagmatycznych</i>	45
Michael Fleischer – <i>Społeczeństwo spektaklu i ulotna moderna (poetyka recenzji)</i>	49
Eliza Grzelak – <i>Komunikologia – nauka otwarta. Zagrożenia i możliwości poznawcze</i>	87
Piotr Lewiński – <i>Antoni Krasnowolski – dziewiętnastowieczny protokomunikatywista?</i>	107
Iwona Nowakowska-Kempna, Sandra Camm – <i>O „Panu Tadeuszu” inaczej. Dyskurs o potrawach, kuchni i kulturze narodowej</i>	127
Ryszard Tokarski – <i>Tekstowe obrazy świata – nie tylko dla medioznawców</i>	145
Jolanta Antas – <i>Jak rozmawiać z psem?</i>	163
Jolanta Antas, Jakub Pstrąg – <i>Kartonowe wojny słowne na Marszach Kobiet</i>	179
Wiesław Czechowski – <i>Szkic o naturze komunikowania – od samozwrotności do manipulacji</i>	197
Wiesław Czechowski – <i>Komunikacyjna analiza funkcji operatora ‘i to’ oraz jego implementacja na przykładzie „Pożegnania jesieni” Stanisława Ignacego Witkiewicza</i>	211
Zbigniew Nęcki – <i>Emocje jako źródło i skutek komunikowania</i>	233
Elżbieta Tabakowska – <i>Język jako instrukcja obsługi</i>	249
Jan Pleszczyński – <i>Komunikologia znaturalizowana</i>	261
Krzysztof Ozga – <i>(De)putinizacja – ideologem hasłowy we współczesnym dyskursie medialnym</i>	277
Marek Palczewski – <i>Rama hejtu w „Wiadomościach” TVP. Studium przypadków</i>	303
Zofia Władyka-Łuczak, Karolina Dobrosz – <i>Kompozycja oparta na bliskości przestrzennej i podobieństwie jako narzędzie perswazji wizualnej</i>	321
Barbara Bogolińska – <i>Creative i non-fiction writing, czyli o kompendiach pisarskich Remigiusza Mroza i Mariusza Szczygła w kontekście retorycznym</i>	343
Joanna Mikosz – <i>Sandomierzanie i Sympatycy Sandomierza – charakterystyka funkcji internetowej grupy dyskusyjnej zrzeszającej miłośników Sandomierza. Analiza za lata 2010–2022</i>	351

Marek Włodzimierz Ostrowski – <i>Kilka uwag o poprawności politycznej w kontekście zagadnienia seksualności. Perspektywa lacanowska</i>	381
Agnieszka Barczyk-Sitkowska – <i>Wizerunek kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna prowadzonego przez UŁ (DiKS UŁ) w oczach absolwentów</i>	399
Mariusz Bartosiak – <i>Milczący sens horyzontu poznawczo-performatywnego</i>	413
Aleksander Kiklewicz – <i>Perswazja a implikacja</i>	423
Dobrosław Bagiński – <i>O idei prawdy</i>	449
Anna Bednarczyk – <i>Maksymilian Wołoszyn – Wiktor Woroszyński (tłumaczenie z przełożenia)</i>	459
Annette Siemes – <i>Kto ma naprawić świat? Ciąg dalszy. Wyniki ankiety na temat globalnego ocieplenia oraz szczytu klimatycznego COP26 w Glasgow wśród osób studiujących</i>	475
Jakub Z. Lichański – <i>Bolesław Leśmian i problemy komunikacji</i>	503
Michał Grech, Kamil Olender – <i>Dziennikarstwo, komunikacja społeczna, media – co dalej? Rozwój i strategię nazewnictwa kierunków studiów jako odzwierciedlenie rozwoju dyscypliny</i>	519
Mariusz Wszolek – <i>Zrównoważony rozwój w projektowaniu opakowań. W poszukiwaniu rozwiązania problemu projektowego</i>	537
Iwona Hofman – <i>Mój Wiesław Myśliwski</i>	559
Jarosław Pluciennik – <i>Antonimazja, aposiopoesis i apokaliptyka. Materiały do słownika figur dyskursu epoki postprawdy</i>	569
Alfred Marek Wierzbicki – <i>Biedny chrześcijanin patrzy, jak ginie solidarność</i>	585
Rafał Leśniczak – <i>Wartości polityczne w komunikowaniu polskich biskupów w kontekście kryzysu migracyjnego na granicy Białorusi z Unią Europejską</i> ..	605
Piotr Mastalerz – <i>Koloryzm w malarstwie polskim i jego wpływ na moje poszukiwania formalne</i>	617
Włodzimierz Adamiak – <i>Łódź – jaka jest, każdy widzi</i>	649

Zestaw tematów i poruszanych problemów jest imponujący; jak sądzę dotyka większości problemów, jakie dotąd poruszane były w rozprawach i Grażyny Habrajskiej, i w tomach, które powstały pod jej redakcją. W recenzjach tomu czytamy:

„Teorie i praktyki komunikacji 2” to książka dedykowana Profesor Grażynie Habrajskiej, honorująca czterdzieści pięć lat jej pracy naukowej i dokonań. Przygotowany zbiór charakteryzuje się wielością problemów, dyscyplin, metod badawczych, sposobów opisu i interpretacji, dla których wspólnym odniesieniem są rozważania usytuowane w obszarze nauki o komunikacji i mediach. Autorzy, balansując między tradycją naukową a poszukiwaniem nowych dróg i rozwiązań, przedstawili innowacyjne ujęcia poruszonych zagadnień.

Merytoryczna i metodologiczna różnorodność tomu tworzy bogatą i spójną mozaikę obrazującą stan dzisiejszej komunikologii oraz wiedzy o komunikacji rozwijanej w innych

dyscyplinach. Wskazanie płaszczyzn eksploracji wspólnych dla różnych obszarów nauki i ujęć metodologicznych podkreśla wartość dialogu i otwartości w pracy badawczej. Publikacja spełnia tym samym także funkcje edukacyjne, mając potencjał formacyjnego oddziaływania na studentów i młodych badaczy

[dr hab. Małgorzata Kita, prof. UŚ].

A dr hab. Iwona Benenowska, prof. UKW dodaje:

W tomie ukazano efekty badań z wielu dyscyplin i paradygmatów badawczych. Przyjęcie formuły multidyscyplinarności dało podstawy poznania różnorodnych zagadnień z zakresu szeroko pojmowanej komunikacji [...], z jej intersemiotycznym kodem, w relacjach międzykulturowych, w obliczu nowych problemów społecznych.

W ten sposób otrzymaliśmy solidne kompendium wiedzy i o komunikologii, i o komunikacji; co ważne, w kilku rozprawach zamieszczonych w omawianym tomie pojawiła się problematyka szersza, zahaczająca o kwestie filozoficzne. Co istotne – część rozpraw dotyczy też kwestii bieżących i ukazuje, że problematyka badań nie jest abstrakcyjna, ale pokazuje, jak stosować wskazania teorii w badaniach praktyk komunikacyjnych.

Ważne i godne podkreślenia są studia poświęcone problematyce komunikacji ujęte w perspektywie badań prowadzonych przez poszczególnych autorów.

In summa otrzymaliśmy tom, który jest swoistą „lekturą obowiązkową” dla wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób pragną podjąć badania zarówno teoretyczne, jak i praktyczne w zakresie komunikologii czy komunikacji.

AUTORZY NUMERU

Anna Barańska-Szmitko,

ORCID 0000-0002-0359-0638

Uniwersytet Łódzki

e-mail: anna.baranska@uni.lodz.pl

Anita Filipczak-Białkowska

ORCID 0000-0001-9447-1628

Uniwersytet Łódzki

e-mail: anita.filipczak@uni.lodz.pl

Jakub Z. Lichański

ORCID 0000-0002-1943-5069

Uniwersytet Warszawski

e-mail: zjlichan@uw.edu.pl

Kinga Stanaszek-Bryc

ORCID 0009-0001-9225-8388

e-mail: kot_teofil@op.pl